

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1999 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakyму

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000

© Straipsnių autoriai, 2000

VINCAS MARTINKĖNAS

LAIKINIS VILNIAUS LIETUVIŲ KOMITETAS*

1. Kas buvo Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas?

Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas (toliau – LVLK) – tai buvo organizacija, atstovavusi Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto lietuviams ir jų organizacijoms. Komite-tą, susidedanti iš keleto narių (pirmininko, vicepirmininko, kasininko, sekretoriaus), rinkdavo įvairių Vilniaus miesto ir Švenčionių lietuviškų organizacijų atstovai. Išrink-tieji LVLK nariai skirstėsi pareigomis patys. Komiteto būstinė buvo Vilniuje. LVLK raštinė veikė pastoviai ir tam tikromis valandomis priimdavo interesus. Be viešos, oficialios LVLK išskabos, t. y. Vilniaus krašto lietuvių visuomenės atstovavimo, LVLK neoficialiai ėjo ir Lietuvos Respublikos atstovybės pareigas, informuodavo Lietuvos vy-

* Istorikas Vincas Martinkėnas (1906–1997) šią Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto fondo, esan-čio Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne, apžvalgą parašė, kai pats sutvarkė šį fondą ir sudarė jo kartoteką. Šis darbas, kaip matyti iš apžvalgos, atgaivino skaudžius autoriaus jaunystės prisimi-nimus, nes tuomet gyveno Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte, studijavo Stepono Batoro universitete, vadovavo Lietuvių studentų sąjungai, dirbo įvairiose lietuvių organizacijose, bendradarbiavo spaudoje, mokytojavo.

Šią publikuojamą apžvalgą V. Martinkėnas sovietmečiu paskelbti nesitikėjo, atvirksčiai, nesijautė saugus ir bijojo, kad ji gali pakliūti represinėms įstaigoms, todėl ją saugoti įdavė istorikui dr. Feliksui Sliesoriūnui ir, rodos, pamiršo. Tik dabar F. Sliesoriūnas ją surado tarp gausybės savo popierių ir paskolino mūsų Metraščio redakcijai. Šią fondo apžvalgą skelbiame iš V. Martinkėno autentiško ran-kraščio, nieko nekeičiame, išskyrus būtiną kalbinę redakciją, be to, keliose vietose išbraukėme minimų senųjų Vilniaus gatvių pavadinimų atitikmenis sovietmečiu. Be to, iš 7 priedų skelbiame tik du, kitų pateikiame tik anotacijas ir nurodome jų saugojimo vietą. Pralaidžiamieji priedai gana detalai atpasako-ti V. Martinkėno apžvalgoje.

Šios apžvalgos antraštiniame puslapyje V. Martinkėnas buvo užrašęs pageidavimą: „Įtrauktinas į mano darbą *Lietuviai senajame Vilniuje ir jo artimiausiose apylinkėse*“. Manome, kad tuo atveju, jei šitoks leidinys kada nors bus rengiamas spaudai, mūsų publikacija nebus jam kliūtis.

V. Merkys

riausybę apie įvykius Vilniaus krašte ir Lenkijoje. Kodėl LVLK buvo nevieša Lietuvos Respublikos atstovybė? Iki 1920 m. Lietuvos Respublikos atstovybė-konsulatas veikė Varšuvoje. LVLK dokumentuose yra keletas įvairiais reikalais Lietuvos konsulato išduotų dokumentų, datuotų 1919 metais. 1920 m. Vilnių okupavus lenkams ir dėl to nutrūkus su Lenkija diplomatiniais santykiams, Varšuvoje veikti Lietuvos atstovybė negalėjo.

LVLK prezidiumo rinkimai neapsieidavo be Lietuvos Respublikos vyriausybės nurodymų dėl rinktinų asmenų. Todėl suprantama, kodėl LVLK pirmininkai būdavo tos pakraipos, kurios buvo ir Lietuvos Ministrų Taryba. LVLK pirmininkas daugiausia turėjo reikšmės, tai jis ir būdavo tų pažiūrų, kokių tuo metu buvo vyriausybė (liaudininkas, krikšč. demokratas, tautininkas). Kiti prezidiumo nariai galėjo būti ir kitokių pažiūrų. Bet tai ne taip jau buvo svarbu, kai lėšos, skirtos Vilniaus krašto lietuvių organizacijoms ir jų veiklai, ėjo per LVLK pirmininko rankas.

Taip apibūdinus LVLK, kyla klausimas, ar tinka jam organizacijos ar daugiau įstai-gos pavadinimas. Dėl to savo metu kibo prie LVLK ir lenkų valdžia.

2. LVLK gyvavimo laikas ir jo pirmininkai

LVLK buvo įkurtas netrukus po to, kai lenkai užėmė Vilnių (1919.IV.22), o galutinai likviduotas 1940.IX.9 tarybinės valdžios Vilniaus miesto ir apskrities viršininko įsakymu. 1937.II.16 LVLK buvo uždarytas Vilniaus vaivados L. Bocianskio įsakymu, tačiau veikė slapta, bet Lenkijai žlugus vėl ėmė veikti viešai 1939 metų spalio mėnesį, kai Vilnių užėmė Lietuva. LVLK, uždarius lenkų valdžiai, veikė slapta, kol Vilnius buvo perduotas Lietuvai. Taigi LVLK veikė daugiau kaip 20 metų.

1919.V.8 Vilniaus miesto komisaras Jonas Pilsudskis [Juozapo Pilsudskio brolis] LVLK užregistravo ir patvirtino. LVLK būstinė buvo tuomet Šv. Jurgio prospekte Nr. 19. LVLK patvirtinimo dokumente išvardyti k-to nariai steigėjai: Danielius Alseika, Jonas Basanavičius, Mykolas Biržiška, Bronislava Biržiškienė, Sofija Čiurlionienė, Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas, Vincas Matulaitis, Pranas Mašiotas, Ona Mašiotienė, Jonas Šepetys, Juozas Tumas, Jonas Vabalas-Gudaitis. Patvirtinimo dokumente pasakyta: „Komitet ma prawa swobody dziaľalności w kierunku obrony interesów litewskich“. Pirmuoju LVLK pirmininku buvo Mykolas Biržiška, sekretorium Ignas Jonynas, kasininku Jonas Šepetys. Mykolą Biržišką lenkams iš Vilniaus 1922 m. ištrėmus į Kauną, LVLK pirmininku tapo Danielius Alseika. Jis pirmininkavo iki 1927 m., o nuo 1927 m. iki pabaigos – Konstantinas Stašys.

3. LVLK veiklos sritys

LVLK, atstovaudamas Vilniaus krašto lietuvių visuomenei, gaudavo daug prašymų, skundų, pranešimų iš viso Vilniaus krašto dėl lenkų valdžios daromų lietuvių visuomenei skriaudų. Gavęs skundus, LVLK kreipdavosi į valdžios organus, užstodamas

skriaudžiamuosius, siųsdavo savo delegatus į Varšuvą, kurie vyriausybės atstovams dėstydavo lietuvių skriaudas ir prašydavo atsižvelgti į lietuvių teises, rašydavo atitinkamoms valdžios įstaigoms motyvuotus raštus, nukreipdavo svarbesnes bylas į teismą, siųsdavo savo advokatą ginti bylą; nuteistuosius liet. veikėjus, patekusius į kalėjimą, šelpdavo; rūpindavosi lėšų kultūriniam lietuvių darbui; koordinuodavo lietuvių švietimo ir kitų organizacijų darbą; duodavo stipendijas lietuvių studentams; nustatydavo pagrindines gaires Vilniaus krašto lietuvių periodinei spaudai; rūpindavosi leidimų iš Lietuvos Respublikos vyriausybės Vilniaus krašto piliečiams ir iš Lenkijos vykstantiems į Lietuvos Respubliką piliečiams lietuviams ir lenkams pereiti per demarkacinę liniją; tarpininkaudavo Lietuvos Respublikos piliečiams dėl palikimo gavimo Lenkijoje ir Lenkijos piliečiams dėl palikimo Lietuvoje; tarpininkaudavo Lenkijos ir Lietuvos piliečiams, kai reikėdavo gauti vieniems ar kitiems reikalingus dokumentus (gimimo, sutuoktvių, mirties metrikus), tvirtindavo dokumentų autentiškumą Lietuvos ar Lenkijos piliečiams; atstovaudavo Vilniaus krašto lietuvių visuomenei Lenkijoje, Lietuvoje ir užsienyje; siųsdavo savo atstovus į tautinių mažumų tarptautines konferencijas, kur gindavo Vilniaus krašto lietuvių teises, informuodavo konferencijos dalyvius apie Lenkijos valdomų lietuvių padėtį; padėdavo išrūpinti Vilniaus krašto lietuvių giminių, gyvenančių JAV, palikimą; organizuodavo tautinių švenčių (Vasario 16) iškilmes, progines akademijas, parodas, knygų leidimą, nederliaus metais – badaujančių Vilniaus krašto lietuvių šelpimą; retkarčiais LVLK tarpininkavo tarp Lietuvos ir Lenkijos mokslo įstaigų, parūpindamas ar persiųsdamas mokslinę literatūrą; svarbesniais reikalais kviesdavo visų Vilniaus krašto lietuvių draugijų atstovus į plenumą; Vilniaus krašto lietuvių visuomenės vardu rašydavo Lenkijos vyriausybei protestus, memorialus.

4. Svarbesni LVLK dokumentai

Žemiau skelbiamas kai kurių būdingesnių LVLK dokumentų turinys. Dokumentai paimti iš Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyno (fondas 254, kuriame sutelkta LVLK veiklos medžiaga, iš viso 824 vienetai). LVLK dokumentai vaizduoja LVLK veiklą ir Vilniaus krašto lietuvių padėtį. Dokumentų turinys dėstomas laikantis chronologinės tvarkos.

1919 metai

Pabėgėlių ir belaisvių reikalai. Po I pasaulinio karo iš Rusijos grįžo daug pabėgėlių ir buv. caro armijos karių, taip pat iš Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos belaisvių. Vienas svarbiausių kelių ėjo pro Vilnių. Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Resp. laikinajame pasienyje (demarkacinėje linijoje) jau stovėjo sargybos. Vykti į Lietuvos valdomą teritoriją be leidimo buvo negalima. LVLK dokumentuose yra daugybė prašymų, kuriuose

piliečiai prašo išrūpinti jiems leidimus vykti anapus demarkacinės linijos. Daugybei piliečių LVLK išrūpindavo leidimus, neigiamai atsakydavo tik vienam kitam įartinam piliečiui. Už leidimo išrūpinimą LVLK imdavo nedidelį mokestį. LVLK rūpinosi suimtaisiais civiliniais gyventojais ir kariais.

Suimtųjų bylos. 1919.VII.11 LVLK sekretorius Ignas Jonynas rašo karo vadovybei šitokio turinio prašymą: „Lietuvos kariuomenės I pulko 5 kuopos kareiviai – Antanas Žaunieriukynas, Juozas Pacevičius, Antanas Čepulionis, Jurgis Predkevičius ir Zigmantas Juškevičius mūšiuose su Raudonąja armija buvo patekę į nelaisvę, iš kurios jiems pasisekė pabėgti. Perėję bolševikų frontą, jie kreipėsi į lenkų kariuomenės vyresnybę, prašydami leisti jiems grįžti Lietuvos armijon, bet buvo suimti kaip šnipai, atgabenti Vilniun ir pasodinti Lukiškių kalėjiman. LVLK, ištyręs tą dalyką, prašo paleisti suimtuosius kareivius iš kalėjimo ir leisti jiems grįžti savojon armijon“. Prašymą pasirašė LVLK pirmininkas M. Biržiška. Ar lenkų karo vadovybė paleido suimtuosius, dokumentai neparodo.

Iš tų pačių metų yra išlikęs lietuviu, buv. caro armijos karininku, Juozo Gaižučio savo ir kitų kareivių (apie 300 žmonių) vardu rašytas prašymas komitetui iš Lenkijos Stšalkovo stovyklos, kad gelbėtų nuo mirties, nes Stšalkove laikomų belaisvių gyvenimo sąlygos baisios: belaisviai miršta iš bado ir vargo. Belaisvių stovyklos administracija visai patyčiojasi iš belaisvių ir juos kankina. Jie gyvena drėgnose žeminėse, diena gauna 1 svarą duonos ir litrą supuvusių bulvių sriubos. Belaisvius muša geležinių vielų botagais. Ypač pasižymi žvėriškumu poručikas Malinovskis ir kapitonas Vagneris – stovyklos viršininkai.

LVLK siuntė į Stšalkovą lietuvių belaisviams pašalpas, prašė lenkų karo vadovybė belaisvius paleisti, ir, atrodo, belaisviai buvo paleisti. Tačiau vienas kitas dar buvo likęs ir apie 1924 metus. Tai tie, kurie mėgino pabėgti ir buvo pagauti. Tais metais komitetas juos dar šelpė. 1923.XII.4 ir 1924.IV.24 LVLK posėdžių protokoluose patvirtintos sąskaitos belaisviams Stšalkove remti (30 mln. ir 7 1/2 mln. lenkų infliacinių markių).

Jono Maželio prašymas. 1919.XII.4 yra Jono Maželio iš Alantos rašytas prašymas LVLK-tui dėl lenkų pagrobimų, neteisėtai suimtų ir atiduotų lenkų karo teismui Alantos milicininkų Vinco Žygelio ir Antano Audenio. K-tas, remdamasis tais prašymais, nuo savęs rašė raštą lenkų karo vadovybei ir prašė suimtuosius paleisti. Kai kada lenkai K-to prašymų paklausydavo. Iš to paties Maželio rašto K-tui matyti, kad lietuviai, keršydami lenkams už pagrobimus, taip pat pagrobė demarklinijoje legionininkus, paskui susitarę pasikeisdavo belaisviais. Betgi skundžiasi Maželis, kad, keisdami belaisviais, lietuviai negavo Audenio ir Žygelio, kuriuos lenkai nusiuntė į Vilnių teisti.

Iš kitų raštų Komitetui matyti, kad ne kartą lietuviai atimdavo iš legionininkų priplėštą iš valstiečių turtą.

LVLK prašymai dėl Jurgio Čiukšio. 1919.VII LVLK rašo prašymą „Ponui Generaliam Rytų žemių Komisarui ir Ponui Lenkų Karo lauko žandarmerijos viršininkui“*, kad Lietuvos pilietis Jurgis Čiukšys, gimęs Ukmergės aps. Narbutiškių kaime, norėda-

* Tuo laiku LVLK rašydavo raštus lenkų vyriausybei dviem kalbom (lietuvių ir lenkų).

mas įstoti į Lietuvos armiją, per klaidą įstojo į Lietuvišką-baltarusišką diviziją, manydamas, kad tai esanti Lietuvos armijos dalis. Supratęs savo klaidą, jis bėgo iš divizijos ir dabar sėdi kalėjime. Atsižvelgiant į tai, kad dėl neaiškių politinių sąlygų Čiukšys tikrai galėjo suklysti, – rašo Komitetas, – prašome paleisti jį iš kalėjimo ir persiųsti Lietuvos armijon.

Juozo Duobos. Panašų prašymą 1919 m. rašo Komitetas tam pačiam Rytų žemių komisarui dėl Lietuvos kario Juozo Duobos, patekusio į Raudonosios armijos nelaisvę, pabėgusio ir grįžtančio į namus, bet ties Lentupiu, einant per frontą, lenkų suimto ir tardomo. Iš dokumentų matyti, kad Duobą lenkai ištardę atidavė Komitetui, o šis aprūpino Duobą lietuvišku ir lenkišku pažymėjimu, kad galėtų grįžti.

D. Buivio. 1919.IX iš 19 į 20 d. naktį lenkų legionininkai paėmė Gelvonų miestelį, o du lenkų karininkai areštavo kun. Danielių Buivį, išėmė iš rašomojo stalo ir komodos visus pinigus, paėmė aukso laikrodį, bažnyčioje sudaužė skarbonką. Kleboną nusiuntė į Musninkus, jo gyvulius konfiskavo ir atidavė kariuomenei. LVLK-tui D. Buivį užstojus, gen. Rydz-Śmigły, I legionų divizijos vadas, 1919.X.14 kun. Buivį įsakė paleisti „ta sąlyga, kad neagituos prieš Lenkijos valstybę“.

Prašymas dėl Perlojos gyventojų. 1919.IX.2 LVLK-to sekretorius I. Jonynas rašo Generaliniam Rytų žemių komisarui tokio turinio prašymą: „Prieš Kalėdas, kai Raud. armija ėmė veržtis į mūsų kraštą, ponas Tšecinskis, turintis dvarą ties Rūdiškėmis, susidėjęs savo turtą vežimuosna, bėgo nuo bolševikų, bet buvo perimtas ir atgabentas Perlojon. Ten bolševikai paliepė iškraustyti visus jo daiktus ir sudėti juos kooperatyvo sankrovon. Bolševikams liepus, daiktus iškraustė kai kurie vietos gyventojai. Lenkų kariuomenei užėmus Perloją, šių metų [1919] liepos 3 d. atvažiavo Tšecinskis su žandarais ir suėmė Vincą Baublį, Joną Ščesnulevičių ir Joną Stoškų. Kiek teko sužinoti iš suimtųjų asmenų giminių ir pažįstamų, visi jie kaltinami už daiktų iškraustymą, o Vincas Baublys dar ir už tai, kad pasirašė daiktus priėmęs. LVLK, manydamas, kad pats svetimų daiktų iškraustymas, bolševikų vyriausybei paliepus, negali būti laikomas prasižengimu, „turi garbės prašyti tamstą paliepti paleisti Vincą Baublį, Joną Ščesnulevičių ir Joną Stoškų“.

1919.XI.27 LVLK siunčia Lietuvos ir Baltarusijos fronto II skyriaus viršininkui (Dowództwo Frontu L. B. Oddział II. Sekcja Defenzywy) tokio turinio prašymą: „LVLK yra gavęs raštą, kad Lukiškių kalėjime jau nuo gegužės 21 d. sėdi be jokios kaltės Trakų aps. Vievio vls. Pakalniškių kaimo valstietis Leonas Čėponis, kuris suimtas Trakuose įeinant ten lenkų kariuomenei neva už tai, kad turėjęs Maskvos Lietuvių Komiteto išduotą paliudijimą, jog yra Lietuvos pilietis. Iki šiol jis dar nebuvo tardomas ir jam dar neįteiktas kaltinimo aktas. Prašome paliepti Čėponio bylą ištirti ir, jei nusikaltimo nėra, paleisti iš kalėjimo“.

Rozalijos Ylanienės prašymas. 1919.XII.14 LVLK-tui atsiųstas Jono Maželio sumaniam parašytas Ylanienės Rozalijos, Laičių sodžiaus, Alantos valsčiaus, Utenos aps., prašymas dėl jos vyro ir sūnaus suėmimo. Prašymo turinys toks: 1919.X.19 I pėstininkų Varšuvos pulko 3 kuopos legionininkai suėmė Antaną Ylanį (tėvą) ir Joną Ylanį (sūnų) ir uždarė Vilniaus Antakalnio kariškame kalėjime neva už pasipriešinimą lenkų kariuomenei. Kaipgi buvo iš tikrųjų? Legionininkai atvyko į Laičių sodžių rinkti anksčiau

nurodytos jų kuopos vado pabaudos – 5 kailinių iš kiekvieno ūkininko už tai, kad lauke, esančiame arti Laičių sodžiaus dvaro, buvo pertrūkusi lauko telefono viela. Kareiviai nelaukė, kol šeimininkas atneš raktą, ėmė plėsti svirno duris kirviais, įsiveržė į vidų, paėmė mėsą, 4 kailinius, iš jų trejus apmuštus mileliu, kailinių kišenėse rastus 800 rublių. Tai matė kaimynai: Rozalija Audėnienė, Stanislovas Kairys, Pranciškus Katinas, Kazimieras Pivoras, Antanas Žygelis ir Vincentas Laurynavičius. Už telefono vielos nutraukimą Laičių kaimo bausti neturėjo teisės, nes Laičiai yra į šiaurės vakarus nuo vieškelio iš Balninkų į Alantą, tą vietą patys lenkai laiko demarkacine linija ir todėl Laičiai priklauso ne lenkų, bet lietuvių valdžiai. Telefono viela buvo pertraukta slėnyje į pietus nuo nurodyto vieškelio, netoli nuo Dobinių vienkiemio, kuriame gyvena Svetlikauskas, t. y. kitoje demarkacijos linijos pusėje, ir nuo Laičių apie 2 kilometrų. Laičiai buvo kalti tik tuo, kad legionininkams buvo reikalingi kailiniai. „Kai dėl mano vyro ir sūnaus atidavimo karo lauko teismui, tai reikia patėmyti, kad karo teismui gali būti atiduoti civiliai tose vietose, kuriose buvo paskelbtas karo stovis, o lenkai Laičių kaime karo stovio niekuomet nebuvo paskelbę. Todėl suimtieji negali būti teisiami, nes teritorija priklauso ne lenkams, o viela nutraukta lenkų pusėje. Vyras ir sūnus suimti tik dėl to, kad vienas nenorėjo duoti kapoti svirno durų, o kitas pavėlavo atnešti svirno raktus“.

Ar LVLK galėjo ką padėti suimtiesiems Ylaniams, nesusekta.

Giedraičių klebono Šlapšinsko skundas. 1919.XI.24 Giedraičių klebonas Šlapšinskas atsuntė LVLK-tui raštą, kuriame pasakoja, kaip jį lenkų kareiviai ištrėmė iš Giedraičių. Štai svarbesni aprašymo epizodai: „Pasibaigus pama¹doms ant atšlaimo ir prie klebonijos durų susirinko didelė gauja lenkų agitatorių, įsiveržė į vidų rėkdama: „Išeik ir sėskis į vežimą, kitaip išvešime priverstinai!“ Ir išstūmė mane iš klebonijos į atšlaimą, užkėlė ant vežimo su nuoga galva, lietui lyjant, sėdintį vežime koliojo. Kai vežė, prielankūs žmonės norėjo sulaukyti mano vežimą, bet lenkų žandarai su karabinais išblaškė žmones. Nuvežė Vilniun ir paliko vyskupo rūmuose. Vyskupo nebuvo namie“.

Giedraičių skundas. O štai tuo pačiu ir kitais reikalais giedraitiškių lietuvių parapijiečių skunde Komitetui pasakyta:

„Užėmus lenkams Giedraičius, nuo pirmos dienos prasidėjo plėšimai, nuožmūs persekiojimai, skriaudimai ne tik pavienių lietuvių, bet ir jų įstaigų. Atėmė pinigų iš vietinio vaistininko Antano Marcinkevičiaus, Juozo Bedulskio ir kitų, užėmė Lietuvių vartotojų d-jos butą su visu inventoriumi. Darė kratas pas Graužinius, Sadūnus, Vaškelių, Maželį ir kt. Areštavę vaistininką, išvežė Vilniun kalėjiman. Išvarė vaikus iš mokyklos, kurią pastatė valsčius, išblaškė mokyklos inventorių, „Ryto“ ir „Gyvojo Ražončiaus“ bibliotekas, sudegino sceną spektakliams. Apie visokius šmeižtus, gąsdinimus nėra ko ir kalbėti. Žūtbūt įsigeidė išnaikinti pridėdamąsias pamaldas lietuvių kalba, nors lietuvių yra didesnė parapijos dalis. Lenkų karininkas, išsikvietęs vargonininką Antaną Ulazą, atkišęs revolverį, ketino nušauti, jeigu išdrįs lietuviškai giedoti. Rugsėjo 24 d. keletas „Straž Kresowa“ organizacijos sukurstytų lenkomanų, pritariant žandarams, prievarta įsodino kleboną į ratus ir išvežė Vilniun. Minia neleido, bet žandarai išvaikė. Ką rašė LVLK lenkų valdžiai, nežinia. Bet ryšium su kun. Šlapšinsko trėmimu LVLK 1919.X.30

rašė Lietuvos ir Baltarusijos II skyriaus viršininkui raštą, gindamas kitą asmenį – Joną Žukauską iš Kaniavos, kuris liudijo už Šlapšinską. Žukauskas buvo apkaltintas šnipinėjimu lenkų nenaudai. Komitetas savo raštu užstoja Žukauską ir aiškina, kaip yra iš tikrųjų: „Straż kresowa“ ir lenkų komendantas susitarę ištrėmė (vežte išvežė) kun. Šlapšinską iš Giedraičių. Vyskupas atsiuntė du kunigus, kad sudarytų vietoje komisiją ir ištyrinėtų už ką. Vieni komisijos nariai liudijo už, kiti prieš. Vienas lenkų liudininkas pavadino Žukauską „nedaverka“. Žukauskas atsilygino tuo pačiu ir, kai paliudijęs išėjo iš klebonijos, lenkų žandarų buvo suimtas ir išvežtas į Vilnių neva už šnipinėjimą. Už Žukauską liudija gausybė savo parašų kaimiečiai.

Sakalio iš Vikienių byla. 1919 m. Antanas Šakalis iš Vikienių vienkiemio, Kuktiškių valsčiaus, buvo lenkų kareivių kratomas. Kareiviai ieškojo ginklų, bet neradę paėmė Šakalio 6000 rublių. Kai Šakalis kitą dieną ėmė ieškoti pinigų, poručiko įsakymu buvo suimtas ir atvežtas į Lukiškių kalėjimą. LVLK-tui valstiečiai atsiuntė raštą su 126 parašais įrodinėdami, kad Šakalis nekaltas. LVLK nuo savęs siunčia raštą generaliniam Rytų žemių komisarui ir žandarmerijos viršininkui, kad paleistų suimtąjį. Byloje jokio valdžios atsakymo nėra.

Jonas Žaldokas iš Dirvonakių. 1919.VIII.7 LVLK rašo tiems patiems lenkų ponams, kad prieš Velykas Jonas Žaldokas, Vilniaus pašto ir telegrafo tarnautojas, kilęs iš Dirvonakių kaimo, Biržų vls., buvo nuvažiavęs į Švenčionis nusipirkti miltų sau ir savo tarnybos draugams. Ten buvo suimtas kaip bolševikų agentas, atgabentas Vilniun ir uždarytas kalėjiman. Suimdami J. Žaldoką, kareiviai nuvilko visus drabužius ir nuavė batus, paliko tik su apatiniais marškiniais ir apatinėmis kelnėmis. Kalėjime Žaldokas susirgo. Komitetas prašo jį perkelti į ligoninę.

Zigmantas Sekonas iš Sekonų. 1919.IX.13 Komiteto raštas teigia, kad tvėrečėnas Zigmantas Sekonas iš Sekonų kaimo suimtas lenkų kareivių rugpjūčio 28 d. ir nuvarytas į žandarmeriją. Jo byla karo teisme. Kuo gi jis buvo kaltinamas? Bolševikai bėgdami pardavė jam žirgą už 1000 rublių ir paliko balną, kardą ir šautuvą. Ginklus Sekonas atnešė tą pačią dieną, kai buvo pareikalauta, bet vis tiek buvo suimtas ir laikomas. Kaip nuteistas, dokumentų nerasta.

Istorikas St. Matulaitis. 1919 m. LVLK-tas rašė keletą raštų Generaliniam Rytų žemių komisarui ir lenkų karo lauko žandarmerijos viršininkui dėl gydytojo ir istoriko Stasio Matulaičio paleidimo iš kalėjimo. Matulaitį K-tui pavyko išvaduoti.

LVLK raštai Vilniaus vyskupui. Gaudamas gausybę iš visų Rytų Lietuvos kampelių tolygių skundų, LVLK negalėjo nepasipiktinęs reaguoti į lenkų oficialiai demonstruojamą lietuviams draugystę. Todėl suprantamas čia cituojamas LVLK rašytas raštas Vilniaus vyskupui [Jurgiui Matulaičiui]: „LVLK teko sužinoti, kad lenkų atstovai rengia rytoj, š. m. liepos 1 d., Vilniaus katedroje Liublino unijai paminėti pamaldas, kurias atlaikyti kviečia Jūsų Ekscelenciją. Kadangi šių pamaldų tikslas yra politinis unijai su Lietuva [dabar sudaryti] ir gali turėti negeistinių pasekmių agitacijos prasme, tai LVLK vardu turime garbę prašyti Jūsų Ekscelenciją tose pamaldose nedalyvauti“. Pasirašė LVLK pirmininkas M. Biržiška ir sekr. I. Jonynas.

P. Janulaičio skundas. LVLK-to dokumentų fonde, be kitų tokio paties tipo, yra dokumentas su kampiniu štampu: B-vė „Vilija“ Vilniaus ūkio mašinų fabrika, Vilnius, Poltavos g. 55.

„Vilijos“ b-vės įgaliotinis P. Janulaitis rašo K-tui, kad 1919.V.8 atėjo į „Vilijos“ fabriką lenkų kariuomenės karininkas ir, prigrūmojęs šauksmais (jei kalbėsia su juo netinkamai, šausias į kaktą), ėmė vedžiotis P. Janulaitį po fabriko patalpas nurodinėdamas, kad viskas, kas yra fabrike, išigyta iš vokiečių, priklausą Lenkijos valstybei. Todėl nuo 1919.V.12 būsią išvežamos iš fabriko visos medžiagos ir inventorius. Fabriko darbininkus atleido nuo darbo, bet tuoj liepė užsirašyti pas jį į darbus. Užklaustas, ar galėtų pateikti orderį, kieno yra siųstas ir kas toks esąs, karininkas plūdo ir grūmojo ginklu ir pareiškė pildąs lenkų karinės vadovybės įsakymus. Po to pasiėmė raktus ir pastatė savo sargybą iš tų pačių „Vilijos“ darbininkų. P. Janulaitis prašo K-tą, kad apgintų „Viliją“ nuo plėšimo ir darytų atitinkamus žygius, pridurdamas, kad „Vilija“ yra svarbus visam kraštui ir vienintelis žemės ūkio padarų fabrikas. LVLK nusiuntė tuo reikalu savo raštus Generaliniam Rytų žemių komisarui ir skyrium Vilniaus miesto burmistrui. Koks buvo duotas K-tui tuo reikalu atsakymas, dokumentų nerasta. Savo prašyme K-tui Janulaitis paaiškina, kad „Vilijos“ fabriko didelė dalis 1915 m. buvo rusų valdžios evakuota į Smolenską*, bet Vilniuje paliko daug inventoriaus, ano meto kainomis už 122 000 rublių. Iš to fabriko inventoriaus, vokiečiams paliekant Vilnių (1918 metų pabaigoje), berasta tik smulkmenos, kurias irgi reikėjo atsipirkti iš vokiečių, kad neišvežtų į Vokietiją. Todėl „Vilijos“ plėšimas kaip tariamos vokiečių nuosavybės yra neteisėtas. Visa žalioji medžiaga, kuri yra fabrike, supirkta iš privačių pirklių. Tai rodo pirkimo sąskaitos. Fabrikas buvo pradėjęs dirbti nuo 1918 metų gruodžio 17 dienos.

J. Basanavičiaus pranešimas. O štai dr. Jono Basanavičiaus raštas LVLK-tui. Savo rašte Basanavičius pasakoja, kaip 1919.VI.5 apie 11 val. priešpiet lenkų legionieriai drauge su milicininkais darė jo bute ir Lietuvos mokslo draugijoje kratą, ieškodami ginklų ir kažkokių vokiškų, vokiečių paliktų daiktų (žr. 1 priedą).

M. Biržiškos raštas. Toliau randame paties LVLK pirmininko 1919.V.12 Mykolo Biržiškos raštą Gen. Rytų žemių komisarui apie lietuvių padėtį lenkams okupavus Vilnių. Tame rašte sakoma (žr. 2 priedą): Lenkų kariuomenei okupavus Vilnių, nuo pirmosios dienos prasidėjo kratos ir suėmimai lietuvių butuose, lietuvių suėmimai gatvėse ir tie suėmimai nesiliauja. Gana kvailiausio šnipų pranešimo, gana kieno nors nurodymo gatvėje, jog šis ar kitas inteligentas esąs „lietuvis šovinistas“ ar „litomanas“, ir jis tuojau suimamas. Bekratant ar besuimant, dingsta pinigai, laikrodžiai ir kitokie daiktai. Per kratas tyčiojamas iš lietuvių politinių pažiūrų ir tautinių jausmų. Buvo atsitikimų, kad suimtuosius žilus mokytojus vedė kalėjiman mokyklų mokiniai, atkišę durtuvus. Kai kurie inteligentai yra iškrėsti jau po kelis kartus. LVLK-tas iškrėstas jau du kartus. Antrą kartą krečiant, buvo iškrėsti visi ten buvusieji interesantai ir komiteto nariai, I Vilniaus vyrų gimnazija (du kartus), Agronomijos draugija, Lietuvos bankas ir kitos lietuvių įstai-

* „Vilijos“ fabriką įsteigė Vilniuje prieš I pasaul. karą lietuvių visuomenės veikėjas inž. Petras Vileišis.

gos. Iškrėsti arba suimti: Laikinojo Vilniaus lietuvių k-to pirmininkas Mykolas Biržiška, Lietuvių banko direktorius J. Mašiotas, Lietuvių dailės d-jos pirm. Žmuidzinavičius, Vilniaus lietuvių teatro direktorius Glinskis, dailininkas Varnas, mokytojas Jakučionis, piliečiai ir pilietės Janulaičiai, Jonynai, Landsbergiai, Lozoraitis, Noreikienė, Rucevičius, Sleževičius, Šilingienė, Šimėnas ir t. t. Suimtieji dažnai laikomi nepakeliamomis sąlygomis – sugrūsti, be maisto, oro, vandens.

Kretikai ne tik slapta pasisavina krečiamųjų lietuvių daiktus, bet ir atvirai plėšia, girdi, rusų ar vokiečių medžiagas. Taip, pvz., iš „Žiburio“ d-jos, kuri jau 25 metus šelpia lietuvių moksleiviją, atimta paruoštų jos prieglaudai ir šiaip moksleiviams kelių tūkstančių vertės drabužių. Iš „Vilijos“ b-vės fabriko išvežama daugiau negu 100 000 rb vertės manta ir t. t. Visa tai daro aiškų sistemingos kovos prieš lietuvius įspūdį. Dėl to gyvenimas nepakenčiamas. Protestuodamas prieš šitoki elgesį su lietuviais, lyg su priešų šalies valdiniais, LVLK perspėja Gen. Rytų žemių komisarą, jog jeigu taip bus ir toliau, Vilniaus lietuviai bus priversti ieškoti apgynimo ten, kur jo galės gauti.

1919.V.1 rašte, adresuotame Vilniaus miesto komisarui Jonui Pilsudskiui, M. Biržiška piktinasi lenkų komendantūros tarnautojų įžūliu elgesiu su lietuvių interesantais ir su pačiu M. Biržiška (3 priedas).

M. Biržiška Sleževičiui. O 1919.VI.15 Mykolo Biržiškos rašte, adresuotame Mykolui Sleževičiui, jau kaip Ministrų Kabineto pirmininkui (žr. 4 priedą), reiškiamas Laikinojo Vilniaus liet. k-to pasitikėjimas ir dedama vilčių, kad jo vadovaujamas koalicinis Ministrų Kabinetas sugebės išspręsti visus svarbiuosius Lietuvos klausimus, jų tarpe ir Lietuvos sostinės atvadavimą. Tās raštas skamba kaip tam tikras pasiguodimas velkant sunkų lenkų okupacijos jungą.

1920 metai

Legionininkų agitacija. Verždamiesi gilyn į Lietuvą, Lenkijos legionininkai stengėsi savo veržimąsi pateisinti. Jie ieškojo žmonių pritarimo kuriamoms lenkiškoms savivaldybėms (valsčiams), stengėsi „aprūpinti“ vietos gyventojus dokumentais su „lenkiška kilme“, agitavo gyventojus, kad jie sutiktų dėtis prie Varšuvos. Tai patvirtina tos rūšies dokumentai, žmonių siųsti LVLK-tui.

Jono Maželio pranešimas iš Alantos. Alantiškis Jonas Maželis 1920.II.12 pasakoja apie Alantos miestelį ir dalį Alantos valsčiaus štai ką: 1919.VII.15 Alantą ir dalį Alantos valsčiaus užėmė lenkų kariuomenė. Lenkų kareiviai plėšė vietinius gyventojus ir mušė, o kai ateidavo skūstis pas komendantą, tai neretai sodindavo į šaltąją ir pralaikydavo ilgesnį laiką. Alantos miestelyje kareiviai atėmė kailinius Barysui, Liobei, Jakučioniui ir kitiems. Lašinių ieškojo šiaudinėse palėpėse užsidedę balaną. Kiek atėmė iš žmonių lašinių, kiaušinių, sviesto ir kitų produktų, sunku suskaičiuoti. Švobiškio kaime 4 lenkų kareiviai rugpjūčio mėn. norėjo atimti iš Aleksandro Žygelio batus, bet susirinkę vyrai nedavė. Kitą dieną į tą sodžių atėjo 20 kareivių ir apiplėšė visą

sodžių, paėmė drabužių ir kitokio turto, privertė ūkininkus pakinkyti 3 vežimus ir jais visa išvežė.

Lenkų karininkai siūlė alantiškiams išrinkti ir pasiūsti į Varšuvą delegaciją dėl Alantos prijungimo prie Lenkijos. Nors sueigoje karininkas labai gražiai kalbėjo, bet jo pasiūlymai buvo visais balsais atmesti.

1920 m. sausio mėnesį prasidėjo jau nebe „apsisprendimo“, bet „apsprendimo“ fazė. Į Alantą atvyko „lenkas“ Kazys Radziūnas iš Radziūnų sodžiaus, Giedraičių parapijos, su „posviadčenia“, kad jis yra „mianowany wójttem gminy Owanckiej“ (paskirtas Alantos valsčiaus viršaičiu) ir pareiškė čia organizuosias lenkišką „laisvą demokratišką“ valdžią ir kad jo „mianavonę“ vaitu užtvirtinsią vietiniai gyventojai rinkimais. Atsikvietė su savimi ir raštininką lenką ir ėmė organizuoti „gminą“. Buvo sušaukti ūkininkai, kuriems buvo pasiūlyta išrinkti Radziūną vaitu ir „prisipręsti“ prie Lenkijos. Bet iš viso valsčiaus neatsirado nė vieno balso nei už Radziūną, nei už Lenkiją, tik girdėjosi pasiūlymai, kad ponas „mianavotas“ vaitas išsinešdintų. Bet ponas vaitas nenusiminė ir veikė toliau. Jis vis tiek sudarė „zarząd gminy Owanckiej“, iš kurio antspaudo žmonės sužinojo, kad jie jau prijungti prie „okręgo“ ir „poviato vilensko“. Radziūnas sako, kad su „chamais“ jam nėra ko skaitytis. Kas kita esą inteligentai. Su jais stengiasi susidoroti kariškų „placucvkų“ komendantai. Jų rūpesčiu suimta ir išvežta Mackonių sodžiaus liaudies mokyklos mokytoja Konstancija Kisielytė, buvo kratoma ir suimta Alantos liaudies mokyklos mokytoja Filomena Kisielytė, Kaniūkų liaudies mokyklos mokytojas Stasys Telksnys, Margarita Kemėšytė ir kiti asmenys, kuriuos teikėsi nurodyti vietos lenkai dvarininkai. Dabar atvyko kažkokia panelė lenkė, kuri surašinėja žmones ir „prisprendžia“ visus prie lenkų, kas energingai neužprotestuoja. Vladui Sabaliauskui iš Alantos „gmina“ davė ir pasą, priskirdama Sabaliauską prie lenkų kilmės, tik jam atsisakius ir užprotestavus priimti tokį pasą, „gmina“ teikėsi pripažinti lietuvius. – Taip pas mus daroma Lenkija, – baigia savo pranešimą LVLK-tui J. Maželis.

Kun. Steberioko pažymėjimas Kunkuliui. Tokio pat pobūdžio dokumentų yra daugiau. Pvz., Antano Kunkulio, Ned(z)ingės bažnyčios vargonininko, įskųsto dėl lenkiškų savivaldybės rinkimų boikotavimo, persekiojimo dokumentai ir klebono Steberioko pažymėjimai suimtam Kunkuliui gelbėti. Nuostabu, kad Kunkuliui suimti užteko vieno žmogaus Juozo Juškevičiaus skundo!

Kun. Čaglio skundas. LVLK dokumentuose yra platus Švenčionėlių klebono kun. Čaglio 1920.I.19 rašytas skundas dėl lenkų valdžios persekiojimų už paminklo pastatymą Švenčionėlių parapijos kapuose 1919.VI.11 viešai sušaudytam bolševikų komisarui Alfonsui Jankauskui. Pasmerktasis A. Jankauskas prieš mirtį kvietėsi kunigą Čaglį išpažinties atlikti. Egzekucijos dieną Čaglys buvo pakviestas dalyvauti Jankauską sušaudant. Prieš mirtį Jankauskas įteikęs Čagliui pinigų ir prašęs pastatyti paminklą. Čaglys išpildė pasmerktojo prašymą ir paminklą pastatė. Bet už tai lenkų valdžiai reikalaujant buvo perkeltas į menką Kabelių parapiją ir toliau tąsomas, tardomas. LVLK rašė Generaliniam Rytų žemių komisarui raštą, užstodamas Čaglį.

* Lenkai Alantą vadina iškreiptai „Owanta“.

1919–20 m. lenkai ilgai neieškojo preteksto žmogui suimti. Jie kalino vilnietį gydytoją Andrių Domaševičių. LVLK ilgai maldavo, kad Domaševičių paleistų ir laidavo, kad Domaševičius doras pilietis, kol pagaliau jis buvo paleistas.

Ūkininko Vaivudsko mirtis dėl pastotės. Daug skundų LVLK-tui prirašyta iš viso lenkų užimto lietuvių krašto prieš legionininkus. 1920.IV.26 Aleksandras Statkevičius iš Mikalčiūnų (Kaniavos vls., Lydos aps.) praneša, kaip lenkų kareivis B. Semaška nužudė ūkininką Leonardą Vaivudską dėl pastotės, kaip šaudė į to ūkininko trobą, kaip išsiainkino paskui savo vyresnybei, kad šaudęs už pasipriešinimą ir kaip gavęs už tai paaukštinimą, kaip buvo atsiųsta visa kuopa kareivių malšinti „sukilusio“ kaimo ir kaip ji, neradusi jokio sukilimo, suėmusi dar 2 valstiečius.

Neteisėti areštai. Minėtasis Jonas Maželis kitu raštu skundžiasi dėl lenkų neteisėtai suimtų Skudutiškio gyventojų Jono Karaliaus ir jo bepročio brolio, Mockėnų sodžiaus gyventojos mokytojos Konstancijos Kisielytės, Žibėčių sodžiaus gyventojų Antano Kurkio. Suimtą Kisielytę atvedė į Skudutiškio miestelio aikštę ir privertė šokti su suimtaisiais vaikinais, o 28 šaulių pulko („Strzelców Kaniowskich“) 12 kuopos kareiviai žiūrėdami tyčiojosi.

Marijona Čirbienė iš Juodpurvių kaimo, Balninkų vls., skundžiasi, kad suimtas jos vyras ir sūnus neva dėl paslėptų ginklų. Čirbų dorumą liudija Balninkų klebonas Jusys ir gausybė kaimynų savo parašais.

LVLK užstodavo skriaudžiamus žmones ir nuolat rašydavo nuo savęs raštus vyriausybei, prašydamas suimtuosius paleisti.

LVLK iškėlimas iš patalpų. Bet karinė lenkų defenzyva, į kurią LVLK nuolat kreipdavosi skriaudžiamų tautiečių reikalais, pagaliau ėmė persekioti ir patį Komitetą. 1920.IV.7 ji pareikalavo, kad LVLK išsikeltų iš užimamų patalpų Šv. Jurgio gatvėje Nr. 19 ir persikeltų į Uosto g. Nr. 5. Tuo reikalu LVLK rašė ilgus motyvuotus raštus lenkų vadovybei, įrodinėdamas, kad toks reikalavimas K-tui nuostolingas, nes jis yra sumokėjęs namo savininkei Jelenskienei nuomą iš anksto, išleidęs nemaža pinigų patalpų remontui ir pan. Kai LVLK lenkų defenzyvos reikalavimų neklausė ir iš patalpų nesikėlė, laukdamas valdžios įsakymo raštu, žandarų buvo iškeltas jėga.

LVLK rūpesčiai dėl maisto. Nors LVLK veikla šiuo metu buvo daugiau politinė, bet jis rūpinosi ir ekonominiais Vilniaus lietuvių organizacijų reikalais. Pirmaisiais pokario metais Vilniaus gyventojai badavo. Sunki buvo Vilniaus lietuvių vaikų prieglaudų ir bendrabučių padėtis. Dokumentai liudija, kad LVLK gabeno maisto produktus iš Kauno į Vilnių per savo įgaliotus žmones. Pvz., 1920.VII.6 LVLK duoda liudijimus Aleksandrui Paulavičiui ir Jonui Makarevičiui, kad atgabentų iš Lietuvos Respublikos Vilniaus lietuvių įstaigoms javų ir kitų produktų. Panašių įgaliojimų nestinga 1919–20 metų dokumentuose. Už gabenamus iš Kauno į Vilnių produktus lenkų valdžia ėmė muitą. 1920.III.3 LVLK rašo raštą Vilniaus muitinės skyriui, kad neimtų maito už produktus, atgabentus iš Kauno Vilniaus lietuvių vaikų prieglaudoms. Ne tik oficialiai per LVLK buvo gabenami produktai iš Lietuvos Respublikos Vilniaus lietuvių įstaigoms, per administracinę liniją ėjo šmugelis maisto produktais.

1920.I.20 LVLK kreipėsi raštu į Lietuvos ministrą pirmininką, prašydamas duoti kiek galima daugiau maisto Vilniaus lietuvių vaikų ir senelių prieglaudoms, taip pat Vilniaus lietuviams. Rašte sakoma, kad yra gauti lenkų valdžios leidimai ir pasižadėjimai, jog vagonai bus gražinti atgal.

1920.II.16 LVLK įgalina Stanislovą Jackevičių priimti 12 vagonų produktų, atėjusių iš Kauno pro Vievį, ir atgabenti juos į sandėlius. 1920.III.22 LVLK siunčia Vilniaus muitinei, reikalaujančiai sumokėti muitą už produktus, raštą, kuriuo įrodinėja, kad maistas gautas vaikų prieglaudoms, ir prašo nuo maitos atleisti. Bet lenkų valdžia į LVLK prašymus mažai dėmesio kreipė. Atsiųstų su produktais iš Kauno vagonų ir Vilniuje ištuštintų, ji kai kada negražindavo į Kauną.

Be javų, gaudavo LVLK iš Lietuvos Respublikos ir kitokių produktų: druskos, konservų, marmelado, silkų. 1920.VII.5 dokumentas rodo, kad LVLK iš Kauno gavo 463 pūdus druskos. Tą druską atidavė „Darbininko“ ir „Laimės“ kooperatyvams, dalį jos pardavė, dalį išdavė „ant kortelių“. Druskos globėju buvo kun. Šepetys, LVLK-to kasininkas. Tuo laiku Vilniuje druskos labai stigo.

Raudonosios armijos ofenzyva. 1920 m. liepos mėnuo lenkams buvo kritiškas. Pajudėjus Raudonajai armijai, ėmė braškėti jų frontas, prasidėjo didžioji, maršalo Tuchačevskio vadovaujama, ofenzyva. Lenkai ruošėsi bėgti iš Vilniaus ir ėmė gabenti į Lenkiją turtą. LVLK siunčia 1920.VII.8 raštą Vilniaus miesto prezidentui, kviesdamas jį daryti žygių, kad lenkų kariuomenė, evakuodamasi iš Vilniaus, nevežtų valstybinių įstaigų turto.

Pasikėsinimas į Vilniaus lietuvių gimnazijos rūmus. Dar prieš didžiąją bolševikų ofenzyvą 1920 m. lenkai kėsinosi atimti iš lietuvių jų užimamas patalpas Jurgio prospekte. Birželio 21 d. K-to sekretorius I. Jonynas rašo Lietuvos užsienio reikalų ministrui, kad lenkų Gen. Rytų žemių komisaro pavaduotojas Ivaškevičius pareiškė LVLK prezidiumui ir jo pirmininkui M. Biržiškai, jog rūmai, kuriuose, be kitų lietuvių mokslo ir kultūros įstaigų, telpa I Vilniaus vyrų gimnazija, būsią iš lietuvių atimti ir atiduoti lenkų gimnazijai, o lietuvių gimnazijai teksią išsikelti kitur. Minėtieji rūmai Vilniaus lietuvių gimnazijai buvo pavesti dar vokiečių okupacijos metais. Rusai-bolševikai, užėmę Vilnių 1919 m., nelietė lietuvių mokslo įstaigų tuose rūmuose. Pernai lenkų okupacinės valdžios Vilniaus miesto komisaro įsakymu tie rūmai buvo pavesti lietuvių mokslo ir kultūros įstaigoms. Jie iš tikrųjų tapo Vilniaus lietuvių kultūros židiniu, tikroju lietuvių tautos namu. Praėjusiais mokslo metais [1918–1919] juose tilpo: a) Vilniaus lietuvių koedukacinė gimnazija su 454 mokiniais, b) Vilniaus lietuvių mergaičių gimnazija, turinti keturiose vyresnėse klasėse 118 mokinių, c) lietuvių pedagogikos kursai (mokytojų seminarija) su 63 mokiniais ir prie jų, d) lietuvių aukštieji mokslo kursai su 50 klausytojų, e) lietuvių kalbos privatūs A. Valaičio kursai su 30 mokinių, vasaros laiku – vasariniai liaudies mokytojų kursai su 30 klausytojų. Be to, tuose pat rūmuose patalpinti du dideli knygynai, fizikos ir chemijos kabinetai, gamtos muziejus su gausiais rinkiniais, lietuvių mokslo įstaigoms padovanotais, ir neseniai įkurtoji valgykla neturtingiems mokiniams. Tuose pat rūmuose rengiamos mokslo paskaitos, esti koncertai ir spektakliai. Lietuvių visuomenė lenkų okupuotoje Lietuvos dalyje į kiekvieną pasikėsinimą atimti iš jos šiuos

namus negali kitaip žiūrėti kaip į smūgį, atkreiptą prieš lietuvių tautą. Lietuvių visuomenė turi teisę manyti, kad ji savo tėvynėje, nors ir okupuotoje, gali naudotis savo kultūros reikalams buv. rusų valstybės namais. Lietuvių visuomenė įsitikinusi, kad pagal tarptautinę teisę okupacinė valdžia jokiais motyvais negali naikinti arba trukdyti rastųjų mokslo kultūros įstaigų, veikiančių legaliai ir lojaliai. Gyvenimo patirtis okupuotame Vilniuje išmokė lietuvių visuomenę blaiviai žiūrėti į kiekvieną okupacinės lenkų valdžios žingsnį, daromą lietuviams, ir teisingai jį vertinti. Pernai rudenį [1919] rugsėjo mėnesį iš Lietuvių mergaičių gimnazijos buvo atimtos patalpos, motyvuojant, kad tas namas būtina reikalingas lenkų gimnazijai, o iš tikrųjų visą rudenį ir žiemą jis stovėjo tuščias ir tik šių metų [1920] gegužės mėnesį, kai LVLK paprašė grąžinti apleistas patalpas lietuviams, jos buvo užimtos. Šių metų [1920] kovo mėn. pabaigoje lenkų okupacinė valdžia jėga užėmė Laikinojo Vilniaus liet. k-to patalpas Šv. Jurgio prospekte, esančias privačiame name, nepaisydama kontrakto, sudaryto su namų šeimininku, ir, palaikiusi jas trumpą laiką bei sugadinusi, paliko. Pažymėtina, kad jokio racionalaus motyvo jėga užimti Komiteto butą nebuvo pareikšta. Čia išdėstytų pavyzdžių prasmė lietuvių visuomenei aiški ir suprantama: neduoti tarpt. Vilniuje lietuvių visuomeninėms ir kultūrinėms organizacijoms. Ne kitoks lenkų tikslas ir dabar, kada jie pareikalavo išsikelti iš gimnazijos rūmų.

Šių motyvų verčiamas, LVLK, stovintis lietuvių kultūros sargyboje, globojantis visas lietuvių mokslo įstaigas, turi garbę kreiptis į Tamstą, prašydamas užtarimo Antantės misijose, skirtose Lietuvai, ir išrūpinti iš lenkų okupacinės valdžios įstaigas tuose pačiuose rūmuose.

Tokio turinio LVLK raštas buvo išsiųstas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Šį kartą gimnazijos patalpų okupantams nebuvo laiko atimti. 1920 m. liepos mėn. jie iš Vilniaus bėgo. Gimnazijos patalpas jie atėmė labai triukšmingai 1921 m. spalio mėn., po to, kai jiems, grįžus nuo Varšuvos, pavyko klasingai užimti Vilnių.

[1922–1923 metai]

LVLK pareiškimas Tautų Sąjungai. Vaizdžiai parodo lietuvių gyvenimą vienas 1922 m. vasario 1 d. dokumentas – prancūziškai rašytas LVLK pareiškimas Tautų Sąjungai. Čia atpasakojamas to pareiškimo turinys.

Lenkų valstybės vyriausybė, trejus metus okupuodama Vilniaus kraštą, deda visas pastangas lietuvių gaivalui Vilniuje ir Vilniaus krašte išnaikinti. Tuo tikslu, jau pirmą sykį užėmus Lenkijos kariuomenei Vilnių 1919 metų pavasarį, lenkų karinė ir civilinė vyriausybė ėmė sodinti į kalėjimus lietuvių žymesnius veikėjus ir slopinti kultūrinių lietuvių draugijų veiklą. Tuo sunkiu pavasariu, kai įvairios kariuomenės buvo nualinusios visą kraštą, lenkų karinė vyriausybė, užėmusi Vilnių, atėmė maisto atsargas iš lietuvių vaikų prieglaudų. 1921 metų rudenį lenkų vyriausybės įsakymu ginkluoti žandarai ir policija žiauriai išmetė iš patalpų vienintelę Vilniaus lietuvių vyrų gimnaziją, miesto mokyklą ir mokytojų seminariją. Išmetant buvo daugelis mokinių kruvinai sumušta.

Pats gimnazijos direktorius ir keletas mokytojų buvo areštuoti. Paskiau tokiu pat žiauriu būdu buvo daromos kratos, o vėliau policija išmetė lietuvių vaikus iš vienos prieglaudos, kurios namus lietuviai buvo gavę dar iš buv. rusų caro vyriausybės. Lenkai uždarė Vilniuje lietuvių banką, kooperatyvą, Prekybos namus ir daugybę pradžios mokyklų kaimuose. 1922.I.8 įvyko rinkimai į vad. Vidurinės Lietuvos seimą. Lietuviai, baltarusiai ir žydai rinkimuose nedalyvavo. Kadangi rinkimų metu lietuvių, baltarusių ir žydų laikraščiai rašė apie įvairius lenkų administracijos neteisėtus darbus, tai po rinkimų valdžia ėmė persekioti spaudą. 1922.I.20 lenkų kariuomenės daliniai užpuolė lietuvių ir baltarusių laikraščių redakcijas, labdarybės įstaigas, žiauriai krėtė jas. Areštavo ir įkalino lietuvių visuomenės veikėjus: Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininką, lietuvių gimnazijos direktorių, „Vilniečio“ redaktorių Mykolą Biržišką, Lietuvių k-to nukentėjusiems dėl karo šelpti pirmininką kun. kanauninką Kuklą, Laikinojo Vilniaus lietuvių k-to sekretorių gyd. Augevičių, Lietuvių miesto mokyklos vedėją ir laikraščio „Nasza ziemia“ redaktore Marciauskaitę, Vilniaus lietuvių laikraščių bendradarbius – A. Rondomanskį – gimnazijos mokytoją, Viktorą Biržišką – inžinierių ir gimnazijos mokytoją, d-rą Augustaitį – publicistą, P. Mačiulį – juristą, Šulčą – inžinierių, Milerį – mokytoją. Laikraščiai liko be redaktorių, mokyklos – be daugybės mokytojų. Netrukus buvo įkalinti ir namų savininkai: Liandsbergis ir Dimša, pirkliai Insoda ir Semaška. Vasario 1 d. įkalinti lietuvių pramonės ir prekybos „Švyturio“ bendrovės savininkai: Martynas Kukta, Stasys Jackevičius ir Steigvila, turintis spaustuvę ir nuosavus namus Vilniuje. Pažymėtina, kad, darant kratas, buvo atimami pinigai. Pvz., iš Viktoro Biržiškos paimta 400 000 lenkų markių, iš Liandsbergio 6800 markių, iš Semaškos banko ir pramonės bendrovių akcijos, iš kun. Kuktos daugelio žmonių depozitai auksu, sidabru ir įvairių bankų bilietais. Visa tai pasiėmė lenkų policija. Po areštų lenkų vyriausybės agentūra paskelbė, kad pas minėtuosius žmones rasta daugybė dokumentų, rodančių, jog tie asmenys palaikė ryšius su bolševikais, vokiečiais ir Lietuvos vyriausybe.

Mūsų įsitikinimu, tikroji areštų priežastis yra lenkų noras keršyti lietuvių ir gudų veikėjams, kad susilaikė su savo visuomene nuo rinkimų į lenkų seimą Vilniuje. Antroji areštų priežastis yra lenkų noras išnaikinti kiekvieną lietuvių gyvybę reiškinį Vilniuje ir Vilniaus krašte. Lenkų vyriausybė nori iškraustyti iš Vilniaus visus lietuvių veikėjus į Kauną mainais už tenai Lietuvos vyriausybės suimtuosius lenkų POW maištininkus, kuriems Lietuvos vyriausybė teismo keliu įrodė kaltę (ginkluotą sukilimą prieš viso krašto gyventojų, tame skaičiuje ir lenkų, išrinktą ir viso pasaulio pripažintą valdžią) ir nubaudė kalėjimu. Vilniaus lenkų vyriausybė ir laikraščiai jau seniai duoda tai suprasti ir net atvirai pasako. Želigowskiui įėjus, Vilniaus lenkų vyriausybė buvo areštavusi daugybę nekalčiausios lietuvių moksleivijos ir mokytojų tik tuo tikslu, kad galėtų už juos išgauti iš Kauno lenkų sukilėlius. Viso to akivaizdoje lietuviai pareiškia, kad jie Vilniuje visi ramiai darbuojasi ir jokių sukilimų ir nelegalių žygių prieš lenkų vyriausybę nedaro. Todėl nuolankiai prašo, kad Tautų Sąjunga paskirtų atstovą, kuris gintų lietuvius nuo lenkų vyriausybės žiaurumų. Be to, prašo paveikti lenkų vyriausybę, kad visi suimtieji būtų greičiau paleisti iš kalėjimo.

Mokytojo Rapolo Butkaus skundai. 1923.VIII.28 ir 29 d. Švenčionių lietuvių gimnazijos mokytojo Rapolo Butkaus surašyti šio turinio LVLK-tui skundai.

Skundžiasi pats R. Butkus, kad Švenčionių aps. valdybos pasų skyriuje (referat paszportowy Starostwa Świąciańskiego) 1923.VIII.13 pareiškė, jog Vidaus reikalų ministerijos sprendimu jis yra tremiamas iš Lenkijos teritorijos. Jis privalęs išvažiuoti iki š. m. rugsėjo 1 dienos. Jam pačiam sutinkant išvažiuoti būsiąs duotas pasas norima kryptimi, o jeigu iki to laiko pats neišvyksias, išvešią varu. Toliau R. Butkus rašo: „Šitas sprendimas neteisėtas, nes einant lenkų įstatymais aš turiu teisę būti laikomas Lenkijos piliečiu, nes nuo 1915 metų nuolatos gyvenau Švenčionių apskrityje“. Ten pat R. Butkaus surašytas pranešimas-skundas, kad, užėmus lenkams dalį Neutraliosios juostos tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių, daug žmonių nukentėjo, būtent: dalis jaunų žmonių tarnavo Lietuvos kariuomenėje, nes juos mobilizavo vietinė valdžia. Dabar daugelis tokių jaunų vyrų atitarnavo Lietuvos kariuomenėje ir dar prieš užimant lenkams šią juostą sugrįžo namo. Kai ten įsivyravo lenkų valdžia, tuojau suėmė atitarnavusius Lietuvos kariuomenėje, o kitus ištrėmė į aną pusę demarkacinės linijos. Linkmenų valsčiuje yra suimtas Antalksnės sodžiuje Paukštė Vincas (jis atitarnavo Lietuvos kariuomenėje). Be to, paliepta išsikraustyti iš Antalksnės sodžiaus į aną pusę Čeberakui Justinui, Brukštui Pranui, Šerėnui Jonui. Suimtasis Paukštė sėdėjo Švenčionių kalėjime.

Ten pat R. Butkaus surašytas pranešimas, kad drauge su juo lenkų valdžia tremia ir Švenčionių lietuvių gimnazijos direktorių Matą Untulį. Tai daroma neteisėtai, nes M. Untulis prieš karą gyveno Vilniuje 5 metus ir todėl turi teisę būti Lenkijos piliečiu. Švenčionių lietuvių gimnazijai lenkų valdžia neduoda galimybės gyvuoti, nes iki šiol (1923.VIII.28) nėra koncesijos, be to, netvirtina direktoriumi kun. Kristupo Čibiuro, kurio kandidatūra atitinka visus lenkų valdžios reikalavimus. Pašuminės sodžiuje (Švenčionių vls.) slaptoji policija padarė kratas pas gyventojus: Zabaraušką Anuprą, Daunį Julijų, Blažį Silvą ir Blažį Justiną. Visi minėtieji asmenys buvo suimti, bet tuojau paleisti, jokios kaltės nebuvo, tik noras įbauginti, nes tai susipratę lietuviai.

1925–1935 m.

LVLK atstovai Ženevoje. 1925–1935 metų laikotarpiu LVLK atstovas kartą metuose važiuodavo į Ženevą, į Tautinių mažumų atstovų kongresą. Ten susirinkę daugelio valstybių skriaudžiamųjų mažumų atstovai keldavo viešumon tarptautiniame forume savo vargus, skriaudas, priimdavo gražiai skambančių rezoliucijų, vaizdžiai nušviesdavo tautinių mažumų persekiojimo metodus, vieni kitus atjausdavo, leisdavo biuletenius, žurnalus, kuriuose aprašydavo tautinių mažumų gyvenimo sąlygas įvairiose valstybėse, ir tiek. Kokia iš to buvo tautinėms mažumoms praktinė nauda, sunku pasakyti. Greičiausiai jokios. Persekiojami, atrodo, nė kiek nesivaržė Tautinių mažumų kongresų ir tautines mažumas toliau persekiojo vis stipriau, ypač žydus Vokietijoje.

Pradžioje LVLK atstovu vykdavo į Ženevą Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos mokytojas, kadaise studijavęs Šveicarijoje, kunigas Vincas Zajančkauskas, vėliau LVLK pirmininkas Konst. Stašys, „Ryto“ d-jos pirmininkas kun. Petras Kraujalis. Pastarasis skundėsi per silpnai mokąs užsienio kalbas ir negalįs kaip reikiant dalyvauti posėdžiuose. Įsitikinęs Tautinių mažumų kongresų nenaudingumu, LVLK ilgainiui savo atstovo į Ženevą nebesiuntė.

Nebuvo nė vienu metų, kad K-tas nebūtų gavęs iš lietuvių visuomenės šokių ar tokių skundų, priverstinio lietuvių liaudies lenkinimo signalų. LVLK bejėgis buvo užkirsti kelią tokioms blogybėms. Vienintelis K-to kovos būdas buvo raštų rašymas aukščiau stovinčioms instancijoms.

LVLK skundas apaštališkajam nuncijui Varšuvoje. 1930.I.28 skaitome didelį pluoštą prancūzų kalba surašyto dokumento-mašinraščio, kurį pasirašo LVLK pirmininkas K. Stašys, advokatas A. Juknevičius, mokyt. Vincas Budrevičius, K-to sekretorius Rapolas Mackevičius (vėliau Mackonis). Raštas adresuotas popiežiaus nuncijui Varšuvoje. Tai lietuvių skundas prieš Vilniaus arkivyskupą Romualdą Jałbzykowskj ir Lomžos vyskupą. Skunde dėstoma, kaip Jałbzykowskis apaštalauja: 1. Vizituodamas lietuviškas parapijas, įsako klebonams žodžiu (ne raštu) mažinti lietuviškus pamokslus, didinti lenkiškus, jei yra nors kiek sulenkėjusių šlėktelių, įvesti jiems lenkiškas pridedamąsias pamaldas, o lietuviškas mažinti. 2. Skirdamas lietuvius kunigus į kokią lietuvišką parapiją, skyrimo rašte visuomet prirašo žodį „amovibilis“, vadinasi, tam tikrą sąlygą, kad skiriamasis nedalyvautų visuomeninėje veikloje, t. y. neorganizuotų jokių draugijų, net tikiybinių, nesteigtų mokyklų, neveiktų jose, nes priešingu atveju bus iš tos parapijos iškeltas. 3. Kai ateina pas arkivyskupą lietuvių delegacija, jis jos neklauso, išvaro arba liepia dalyką ištirti lenkams. 4. Visur mažina lietuviškas pridedamąsias pamaldas. 5. Kunigą kanauninką Seinų kleboną Dvaranauską valdžia kuriam laikui įkalino, o Lomžos vyskupas (Seinai priklausė Lomžos vyskupystei) privertė iš Seinų parapijos pasitraukti. 6. Taip pat neteisingai ir įžūliai pasielgta su lietuviu kunigu Punsko klebonu Venciumi. Valdžia jį iš Punsko ištrėmė, o kai leido sugrįžti, Lomžos vyskupas nebeleido jam dirbti lietuvių tarpe. 7. Lietuviai kunigai iš lietuviškų parapijų tremiami į gudiškas: A. Mikaila iš Kaltanėnų į Slabadą, Jakavonis iš Gervėčių į Kliukščionis, Pšemenieckas iš Lazdūnų į Zabžežę ir t. t. Į mišrias parapijas siunčiami vikarai nepakankamai mokantys lietuviškai, mėgindami lietuviškai kalbėti bažnyčioje, jie juokina žmones, nes kraipo lietuviškus žodžius (pvz., vietoje Panelė Švenčiausia apsivainikavo sako „apsivaikavo“). 8. Lietuviai kunigai vikarai (Budzilas, Varanavičius, Žeidys, Gečys ir kiti), kurie gerai moka lietuviškai, siunčiami į slaviškas parapijas. 9. Kai 1927 m. lenkų valdžia nekaltai suėmė 14 lietuvių kunigų ir uždarė į kalėjimą drauge su kriminalistais, arkivyskupas nereagavo ir tylomis pritarė pasaulietiskai lenkų valdžiai.

Skundas paremtas autentiškais dokumentais, kurie pridėti prie skundo. Tačiau lietuvių padėtis dėl tų skundų nė kiek nepagerėjo.

LVLK ryšiai su kaimu. LVLK stengėsi palaikyti glaudų ryšį su Vilniaus krašto lietuviškomis sritimis per mokyklas, skaityklas, draugijas ir atskirus asmenis. Pvz., 1933 m. lapkričio ir gruodžio mėn. siuntė iš Vilniaus lietuvius studentus į kaimą, kad jie padėtų

valstiečiams susivokti rinkimuose į seniūnijas ir valsčių tarybas ir padėtų išrinkti savo žmones. Okupacinė lenkų valdžia nebuvo suinteresuota, kad valsčiuose ir seniūnijose būtų lietuvių. Todėl per rinkimus visokiais būdais sukčiavo, apgaudinėjo mažai raštingus rinkėjus, kad galėtų prastumti savo atstovus – aplenkėjusius šlėkteles, išverstarankovius. Rinkimuose buvo pademonstruota, kad lietuviai sugeba išrinkti savo atstovus. Pvz., Daugėlišio valsčiuje buvo pašalintas viršaitis lenkininkas Adomavičius ir jo vietoj išrinktas lietuvis mokytojas Mykolas Čeikauskas. Bet kas iš to? M. Čeikausko nepatvirtino Švenčionių starosta, ir liko senasis viršaitis. Po rinkimų studentai savo ataskaitose LVLK-tui sutartinai pabrėžia, kad rinkimai į valsčių tarybas ir seniūnijas buvo gryna fikcija. Pvz., studentas Jokūbėnas rašo: „Jei į seniūnijų tarybas būtų įvykę rinkimai, o ne paskyrimai (nominacijos), tai būtų visai kiti ir valsčiaus tarybos narių sąstatai. Prieš rinkimus buvo varoma begėdiška BB (blok bezpartyjny) agitacija. Valsčiaus ponai siūsdavo „šaltyšius“ į kaimą, kur jie apgaulingu būdu viliojo gyventojų parašus“.

Dėl neteisėtų rinkimų žmonės protestavo, bet valdžia nekrepė dėmesio.

LVLK protestas prieš Vilniaus arkivyskupą Jałbzykowski. Atstovaudamas organizuotai Vilniaus krašto lietuvių visuomenei, LVLK įvairiais atvejais yra kėlęs savo balsą dėl okupantų elgesio protestų forma.

Čia paimsime, pavyzdžiui, 1933.I.21 LVLK nusiųstą protestą Vilniaus arkivyskupui; dokumentų fonde yra ir lietuviškas to protesto tekstas. Pateikiu jį ištisai.

Protestas

Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas, pasitaręs su lietuvių visuomenės veikėjais ir reikšdamas Vilniaus krašto organizuotų lietuvių valią, apsvartė Jo Ekscelencijos Vilniaus arkivyskupo R. Jałbzykowskio sumanymą parduoti Vilniaus katedros istorines bei meno vertybes gobelenus ir konstatuoja, kad:

1. Gresiant pavojui sugriūti Vilniaus katedrai, Jo Ekscelencija ir Kurija nesugeba surasti jos pataisymui reikalingų lėšų, o tam tikslui ryžtasi parduoti Lietuvos kunigaikščių katedrai paaukotas istorines krašto brangenybes;

2. Minėta padėtis susidarė dėl padaryto 1922 m. vasario mėn. 22 d. Vilniaus lenkų vienašališko žygio*, kuris dabar neduoda galimybės gelbėti katedrą visai lietuvių tautai. Nuo 1926 metų Jo Ekscelencija Arkivyskupas ir Kurija, varydami bažnyčiose lenkišką nacionalistinę politiką, atstūmė ir Vilniaus krašto nelenkus katalikus nuo artimesnio susidomėjimo Vilniaus reikalais;

3. Išvežimas iš Vilniaus katedros istorinių brangenybių būtų eilinė pasėka šeimininkavimo mūsų bažnyčiose žmonių, kuriems krašto tradicijos yra visai svetimos.

Prieš jo Ekscelencijos Arkivyskupo R. Jałbzykowskio ir Kurijos kokių nors Vilniaus katedros istorinių brangenybių pardavinėjimą griežčiausiai protestuojame.

Pasirašė K. Stašys, LVLK pirmininkas, ir R. Mackevičius, sekretorius.

* Turimas galvoje oficialus Vilniaus prijungimas prie Lenkijos. – *V. M.*

Naujas LVLK pavadinimas. 1935 metų pabaigoje Vilniaus vaivados įsakymu LVLK turėjo pasivadinti kitu vardu — Tautiniu Vilniaus lietuvių komitetu. Senasis K-to pavadinimas okupantams pasirodė nepriimtinas dėl žodžio „laikinas“. Tas žodis esą reikiąs lietuvių pretenzijas į Vilnių. Komitetas pakluso ir pasivadino okupanto pageidaujamu vardu. Bet neilgai buvo lemta Komitetui gyvuoti naujuoju vardu. Lenkijos vyriausybė, nuolat aštrindama santykius su Lietuvos Respublika, aštrino Lenkijos visuomenės santykius ir su Vilniaus krašto lietuvių organizacijomis. Spauldoje nuolat buvo daromi visokie (dažniausiai nepagrįsti) priekaištai lietuvių veikėjams. Laikinojo VLK-to, kurį ir toliau vadinsime jo senuoju vardu, pirmininką K. Stašį apkaltino spekuliacija valiutomis ir iškėlė jam devizų bylą, suėmė ir patalpino Lukiškių kalėjime. Teismas K. Stašį išteisino, bet LVLK veikimas netrukus buvo sulaukytas, kaip ir visų Vilniaus krašto liet. organizacijų. Tuomet LVLK posėdžiai vykdavo slapta (Valakampiuose, K. Stašio viloje), o lietuvių visuomenės veikėjai reikale kreipdavosi į valdžią kaip buvę uždarytų lietuvių visuomenės organizacijų nariai ar jų vadai.

LVLK memorialai. Persekiojamo LVLK veikla apsiribojo memorialų rašymu valdžiai. Nors LVLK ir visa sąmoningoji Vilniaus krašto lietuvių visuomenė neturėjo iliuzijų, žinojo, kad memorialai, rašomi okupantų vyriausybei, nepalengvins lietuvių būklės, bet fiksavo faktus ir kėlė juos viešumon, rašė dokumentus istorijai, o tuo pačiu ir protestavo prieš valdžios užmačias.

Vilniaus apygardos mokyklų kuratorija 1935.III.25 raštu pranešė Vilniaus ir Švenčionių lietuvių gimnazijų direktorijoms, kad jos tegalės priimti mokinius tik tų tėvų, kurių lietuvišką tautybę patvirtins valsčiaus valdyba tam tikru raštu. Netrukus paaiškėjo, kad tokių raštų valsčiai suinteresuotiems asmenims neduoda. Įstoti į lietuvių gimnaziją dabar atsirado rimta kliūtis.

Lenkijos švietimo ministerijai. LVLK tuo reikalu 1935.V.23 nusiuntė raštą į Varšuvą Švietimo ministerijai. Rašto turinys toks: Vilniaus kuratorijos potvarkis neparemtas jokiais įstatymais ir pažeidžia lietuvių esmines pilietines teises, kurios leidžia patiems piliečiams apsispręsti, kuriai etninei grupei jie priklauso ir kurioje mokslo įstaigoje jie nori mokyti savo vaikus. Prieš trejus metus Vilniaus apygardos mokyklos kuratorija, taip pat nepaisydama jokių įstatymų, įsakė, kad lietuvių gimnazijose tegali mokytis vien lietuvių vaikai. Kadangi tas įsakymas visiškai neprieštaravo ligšiolinei lietuviškų mokyklų praktikai, tai lietuvių visuomenė tuo reikalu nesikreipė į aukštesnes valdžios instancijas. Kuratorija tuo laiku pasitenkindavo tėvo, motinos ar globėjo raštišku pareiškimu, kad jo vaikas yra lietuvių tautybės. Tokį vaiko globėjo pareiškimą pradžioje patvirtindavo pati direktorija, paskui valsčius ar notaras. Dabar kuratorija galutinai atėmė iš tėvų natūralią jų teisę patiems spręsti vaikų tautybės reikalą ir, prieštaraudama bet kokiems teisės ir moralės dėsniams, perleido tą teisę savivaldybėms. Lenkijos įstatymai nežino tokio materialinės teisės potvarkio, kuris atimtų iš piliečio savo tautybės apsisprendimo teisę ir numatytą tą teisę perleisti administraciniam valdžios aparatui. Apsisprendimas dėl etninės, klasinės ir bet kurios kitokios politinės visuomeninės priklausomybės, kurios nedraudžia įstatymai, yra piliečių sąžinės dalykas, leistas 1935 m. kovo 23 d. konstitucijos,

kurios 44 paragrafą kuratorija interpretuoja klaidingai. Pažymėtina, kad šitokią konstitucijos paragrafo interpretaciją kuratorija taiko tik lietuviams, nors pagal konstituciją visi Lenkijos piliečiai prieš įstatymus lygūs.

Vilniaus vaivados pareiškimas Stašiui. 1935.XII.20 Vilniaus vaivada L. Bociańskis pasikvietė LVLK pirmininką K. Stašį ir prie liudininkų pareiškė, kad Stašiui kaip Vilniaus lietuvių organizacijų atstovui ir Lenkijos piliečiui pranešas be diskusijų, jog ilgiau nebūsiiančios toleruojamos lenkams daromos represijos Lietuvos Respublikoje. Vaivada Stašiui pareiškė, kad už Lietuvos Respublikos vidaus politiką su lenkais atsakys Lenkijos valdomi lietuviai Vilniaus krašte. Į tokį Vilniaus vaivados pareiškimą LVLK atsakė tokio turinio raštu.

LVLK atsakymas vaivadai. Ponas vaivada laiko Vilniaus krašto lietuvių organizuotą visuomenę atsakinga už Lietuvos Respublikos valdžios vidaus politiką ir už tos valdžios organų daromas skriaudas Lietuvos piliečiams lenkams. Vilniaus krašto lietuvių organizuota visuomenė nepritaria jokiai skriaudai, kieno ir kam ji būtų daroma. LVLK negali patikrinti lenkų spaudos skleidžiamų gandų, ar tikrai daromas Lietuvos lenkams skriaudos. LVLK iš patirties žino, kad tokie gandai dažnai esti piktos valios žmonių tyčia sugalvojami ir skleidžiami, kad tuo būdu pakenktų Lietuvos valstybės interesams ir sukurstytų lenkų nacionalistinius sluoksnius prieš Vilniaus krašto lietuvius arba kad tuo būdu pateisintų čia daromas lietuviams skriaudas. Jeigu Vilniaus krašto lietuvių visuomenei ir pavyktų konstatuoti Lietuvos Respublikos valdžios padarytas savo piliečiams lenkams neteisybes, tai ir tuo atveju Vilniaus krašto lietuviai ir jų organizacijos neturėtų priemonių priversti Lietuvos valdžios organus tokią neteisybę atitaisyti, nes, nedalyvaujant Lietuvos valstybiniame gyvenime, negali kištis į Lietuvos valstybės vidaus reikalus ir turėti įtakos jos vidaus politikai. Todėl Vilniaus krašto lietuvius, Lenkijos piliečius, daryti atsakingus už Lietuvos Respublikos valdžios vidaus politiką yra priešinga ne tik tarptautinei teisei ir Lenkijos valstybės įstatymams, bet ir teisingumo principams, kurie yra gyvenimo pagrindas kiekvienai kultūringai visuomenei ir valstybei. Tad dėl išdėstytų šiame rašte priežasčių Vilniaus krašto lietuvių organizuota visuomenė p. Vilniaus vaivados pareiškimo negali priimti dėmesin. Raštą pasirašė LVLK prezidiumo nariai: K. Stašys, P. Karazija, K. Čibiras, J. Maceika.

LVLK tarpininkavimas piliečiams, vykstantiems į Lietuvos Respubliką. LVLK per visą savo gyvavimo laiką, be kitų darbų, tarpininkaudavo piliečiams, norintiems nuvykti į Lietuvos Respubliką, ir išrūpindavo jiems leidimus iš Lietuvos vyriausybės. Įvairiais reikalais vykdavo iš Lenkijos į Lietuvos Respubliką tiek Vilniaus krašto lietuviai, tiek lenkai iš Lenkijos per visą okupacijos laiką. LVLK dokumentų archyve yra labai daug prašymų, adresuotų LVLK-tui, kad jis išrūpintų leidimus. Tarp prašymų yra nemaža Lenkijos įžymių asmenų, kurie vyko į Lietuvą savo asmeniškais reikalais (kai kas turėjo Lietuvoje nekilnojamo turto, dvarų, namų). Dažnai vykdavo į Lietuvos Respubliką, pvz., buvęs Vilniaus universiteto rektorius ir šiaip Lenkijos veikėjas Lietuvos dvarininkas Witoldas Staniewiczzius.

Vilniaus miesto starostos raštas K. Stašiui ir LVLK atsakymas. 1936.III.16 Vilniaus miesto starosta T. Wielowiejskis atsiuntė LVLK pirmininkui K. Stašiui tokio turinio raštą: Prašau atsiųsti vėliausiai iki šių metų kovo 20 d. paaiškinimą raštu, kuo remdamasis tamsta, neturėdamas konsulo teisių, išduodi Lenkijos piliečiams ir nepiliečiams, gyvenantiems Lenkijos valstybėje, asmens liudijimus, kurie drauge yra ir leidimai išvykti į svetimą valstybę. Kartu prašau išaiškinti, kodėl tuose leidimuose, kai kalbama apie Lietuvos valstybę, vartojamas išsireiškimas „Nepriklausoma Lietuva“.

LVLK vardu K. Stašys atsakė 1936.III.20 T. Wielowiejskiui tokiu būdu.

Pono starostos rašte minimi LVLK išduodami liudijimai neduoda teisės jų savininkams pereiti Lenkijos–Lietuvos sieną, taigi tie liudijimai nėra leidimai. Pereiti sieną, kaip Ponui starostai yra žinoma, galima tik gavus Lenkijos ir Lietuvos vyriausybių leidimus. Kadangi Lietuvos valdžia leidimą duoda ne raštu, bet žodžiu, pranešdama atitinkamoms pasienio sargyboms, kas gali pereiti sieną, ir neduoda jokie rašto prašytojui, o Lenkijos valdžia iš piliečio, vykstančio anapus sienos, paima visus jo asmens dokumentus, tai būtina reikia piliečiui turėti kokį nors asmens pažymėjimą, nes Lietuvos pasienio sargybiniai, nežinodami piliečio pavardės, jo nepraleidžia. LVLK duoda asmens pažymėjimus prašant patiems piliečiams, po to, kai įsitikina, kad tie piliečiai yra gavę Lenkijos vyriausybės sutikimą sienai pereiti. Duodamas asmens pažymėjimus, LVLK neatlieka konsulo funkcijų, nes neina valstybinių pareigų, o tik atlieka visuomeninės organizacijos paprastą priedermę.

Be to, dar pažymėtina, kad LVLK duodavo minėtus asmens pažymėjimus susitaręs su ponais Vilniaus vaivadomis: Romanu, Račkevičium, Kirtikliu ir Bečkovičium. Vėliau, kai lenkų valdžia nenorėjo, kad LVLK duotų asmens pažymėjimus, LVLK pirmininkas, pasišnekėjęs su Vilniaus vaivadijos politinio ir visuomeninio skyriaus viršininku Birkenmajeriu, suprato, kad daugiau LVLK negali teikti jokių paslaugų vykstantiems į Lietuvą asmenims, ir asmens pažymėjimų neberašė. Tačiau praėjus vos kelioms dienoms po LVLK pirmininko pašnekesio su ponu Birkenmajeriu, tas pats ponas viršininkas telefonu kreipėsi į LVLK pirmininką, prašydamas jį LVLK pagalbos išvykstantiems į Lietuvą piliečiams, ir išaiškino, kad vaivadija neturi nieko prieš tokias LVLK paslaugas.

Kai dėl išsireiškimo „Nepriklausomoji Lietuva“, tai LVLK gali tiek pasakyti, jog po I pasaulinio karo atsiradusias valstybes įprasta dažnai vadinti nepriklausomomis, pvz., nepriklausoma Lenkija, Latvija ir t. t. Galbūt žodžiu „nepriklausoma“ norima pabrėžti neseniai buvusią jų priklausomybę.

Pažymėtina, kad Vilniaus vaivadijos oficialiu įsakymu netrukus buvo uždrausta Vilniaus lietuvių spaudoje ir oficialiuose raštuose vartoti terminą „Nepriklausomoji Lietuva“. Mat jis priminė, kad yra ir priklausoma Lietuvos dalis, o apie tai okupantai nenorėjo girdėti.

1935 metų LVLK veiklos ataskaita. LVLK šaukdavo plenumo posėdžius. Į juos siųsdavo savo atstovą kiekviena Vilniaus krašto lietuvių organizacija. Už savo veiklą LVLK atsiskaitydavo plenumo posėdyje. Pavyzdžiu paimsime LVLK veiklos 1935 metų ataskaitą.

1935 m. LVLK plenumo posėdžių buvo 5, o LVLK prezidiumo posėdžių – 15. Posėdžiuose svarstyti įvairūs prašymai ir bendri visuomeniniai reikalai. Prašymų per metus buvo gauta 663. Šiaip įvairių raštų gauta apie 2000 ir apie tiek pat išsiųsta. Interesantų per metus komitete buvo 2369, jų tarpe iš kaimo 251. Daugelis jų prašė pašalpų, leidimų į Lietuvos Respubliką, padėti iškovoti lietuvišką mokyklą, taip pat padėti kovoje už lietuvišką pridedamąsias pamaldas bažnyčioje (Butrimonių ir Švenčionėlių parapijų gyventojai).

LVLK rūpinosi Švenčionių lietuvių gimnazijos padėtimi, kai kuratorija pareikalavo, kad abiturientai laikytų egzaminus lenkų kalba, kai atleido iš pareigų direktorių A. Petraitį ir netvirtino A. Mico.

Praėjusiais ir šiais metais LVLK veiklą varžė vietinės valdžios organai. Praėjusių metų Vasario 16 dienos proga LVLK buvo įdėjęs lietuvių spaudoje atsišaukimą į savo visuomenę, kad mokytų vaikus lietuviškai skaityti ir rašyti namie. Už tai laikraštis buvo konfiskuotas. Praėjusių metų pabaigoje buvo išspausdintas LVLK paaiškinimas dėl Vilniaus vaivados pareiškimo apie rengiamas Vilniaus krašto lietuviams valdžios retorsijas, jeigu Lietuvos Respublikos vyriausybė nenustosianti persekiojusi Lietuvos lenkų. Dėl to laikraštis buvo konfiskuotas.

Praėjusių metų gruodžio 24 d. Vilniaus miesto starostija įsakė K-tui persiregistruoti ir išbraukti iš savo pavadinimo žodį „Laikinas“. Šių metų vasario 16 d. neleido surengti tradicinės akademijos. Neseniai vėl atsiuntė raštą, kuriuo reikalauja smulkių duomenų apie LVLK egzistavimą ir veiklą. Kitu raštu reikalauja pranešti, kodėl Komitetas duoda leidimus Lenkijos piliečiams vykti į Lietuvos Respubliką, neturėdamas konsularinių teisių. Komitetas davė savo laiku paaiškinimus.

Bylos dėl nekilnojamo turto. LVLK turėjo nemaža reikalų su valdžios atstovais dėl Vilniaus krašto lietuvių nekilnojamo turto: namų statymo, pirkimo, žemės įsigijimo. Lenkų valdžia nesivaržydama mėgino įkurdinti Vilniaus krašte kuo daugiausia lenkų iš Lenkijos gilumos. Padėdavo jiems įsigyti nekilnojamo turto, o vietiniams lietuviams trukdė įsigyti namus, žemę. Pradžioje ji darė tai be kokio oficialaus įstatymo, vėliau Vilniaus vaivada Bociąnskis išleido potvarkį, kuriuo buvo reikalaujama vaivadijos leidimo norintiems įsigyti nekilnojamo turto. Tas reikalavimas buvo visu griežtumu pritaikytas nelenkams gyventojams, kurie leidimų negaudavo nei namui, nei žemei nusipirkti. Dėl namų statybos, žemės pirkimo buvo bylų su administraciniais organais, pvz., Anelės ir Salomėjos Rastenyčių byla dėl namų statybos Juozapatavo palivarke, Dūkšto valsčiuje. Rastenyčių įgalioti Vilniaus advokatai Antanas Juknevičius ir Zbignievas Jasinskis susirašinėjo su įvairiais valstybės organais net iki Aukščiausiojo tribunolo nuo 1932 iki 1938 metų, ir leidimo seniai pradėtų namų statybai užbaigti negavo.

„Ryto“ skaityklų uždarymas. 1936 m. uždarinėdama lietuvių kaimuose „Ryto“ d-jos steigiamas skaityklas, lenkų valdžia ieškojo uždarymo motyvų: jai netikdavo, sakysime, skaityklos vedėjas arba skaityklos patalpos. Čia pateikiamas vienas iš daugelio tolygių dokumentas, adresuotas Elenai Jurkevičiūtei, lietuviškos skaityklos vedėjai Magūnų kaime, Breslaujos apskrityje. Dokumentą siunčia Breslaujos starostija 1936.I.8, pasirašo starosta Stanisław Trytek.

Dokumento turinys: Gyvenamoji troba paversta vieša skaitykla be valdžios leidimo. Patalpa netinka naudoti skaityklai, todėl reikia uždaryti, kol bus gautas vaivadijos leidimas atidaryti, atlikus reikalingus statybinius darbus, kuriuos turi atlikti tamsta savo lėšomis. Jei to nepadarysi, valdžia išreikalaus iš tamstos administraciniu keliu.

Paskutinė dokumento mintis neaiški. Gal ją reiktų suprasti šitaip: jei skaityklos vedėjas nepadarys remonto, tai atliks pati valdžia ir paskui pareikalaus iš skaityklos vedėjo apmokėti išlaidas. Savotiška kurtuazija. Išeitų, kad valdžiai rūpėjo lietuviškos skaityklos patalpų gerumas. Iš tikrųjų valdžiai rūpėjo, radus pretekstą, skaityklą uždaryti. Nėra buvę nė vieno atsitikimo, kad valdžia savo lėšomis būtų remontavusi privačios organizacijos skaityklą, o paskui reikalavusi už tai sumokėti.

Analogiškus raštus tais pat metais gavo Damošių skaityklos vedėjas Bernardas Černiauskas Apso valsčiuje, Breslaujos apskrityje, ir daugybė kitų skaityklos vedėjų kitose vietose.

Apie 1936 m. Švenčionėlių miesto lietuviai bendromis jėgomis pastatė gražius liaudies namus (Miežionėlių gatvėje Nr. 1) prie Švenčionėlių bažnyčios. Oficialiais tų namų savininkais pasiskelbė jaunas kun. Kazimieras Pukėnas ir kun. Ambr. Jakavonis. Kadangi tame name buvo daromos lietuvių choro repeticijos, įrengta lietuviška skaitykla ir gyveno lietuvių veikėjas Juozas Dylis, tai valdžia sumanė išardyti šį lietuvišką židinį ir ėmė aiškinti, jog namas yra avarinis, nugriautinas arba perstatytinas, o J. Dyliui įsakė iš tų namų išsikelti. J. Dylis visaip aiškinosi valdžiai, prašė pakeisti sprendimą, bet valdžia buvo atkakli ir 1938.II.25 į Juozo Dylio apeliacijas davė kategorišką neigiamą galutinį atsakymą Vilniaus vaivadijos statybos skyriaus viršininkas W. Matkiewiczzius, kuris pranešė, kad saugiai gyventi name galima tik jį perstačius. Savo raštuose dėl tų namų valdžia dėjosi rimtai susirūpinusi Dylio šeimos saugumu.

Paskutinis LVLK memorialas. 1937 m. labai pasunkėjus Vilniaus krašto lietuvių kultūriniam gyvenimui, uždarytųjų Vilniaus krašto lietuvių draugijų buvę pirmininkai parašė paskutinį didžiausią 31 mašinraščio lapų (34 x 31) memorialą Lenkijos prezidentui. Memoriale nušvietė Vilniaus krašto lietuvių visuomenės padėtį, išdėstė dokumentais pagrįstus faktus ir prašė prezidentą, kad jis atsižvelgtų į sunkią Lenkijos piliečių padėtį. Tai buvo bene dešimtas okupacijos laikais lietuvių rašytas memorialas. Už memorialo išsiuntimą prezidentui administracinė valdžia nubaudė pasirašiusius asmenis po 300 zlotų neva už tai, kad memorialo stilius esą įžeidžia administracinę valdžią. Memorialo autoriai padavė teisman. Tuo būdu 1937.III.8 Vilniaus apygardos teismas nagrinėjo LVLK pirmininko K. Stašio, „Ryto“ pirmininko kun. K. Čibiro, Lietuvių mokslo d-jos pirmininko kun. A. Viskanto, Lietuvių šv. Kazimiero d-jos pirmininko kun. P. Bieliausko, Lietuvių švietimo d-jos kultūros pirmininko A. Krutulio, Lietuvių ūkio d-jos reikalų vedėjo agr. M. Čibiro, Lietuvių mokytojų sąjungos pirmininko Jono Jankausko, Lietuvių blaivybės d-jos valdybos nario R. Mackevičiaus ir LVLK sekretoriaus Juozo Maceikos bylą. Teisiamieji kaltinami Baudžiamojo kodekso 109 str. skyriumi „b“.

Bylos eigą aprašė vienkartinis leidinėlis „Šis tas naujo“ (visi Vilniaus lietuvių laikraščiai tuokart buvo uždaryti).

Pateikiu bylos aprašymą pagal minėtąjį vienkartinį leidinį. Kaltinamuosius gynė Vilniaus advokatai Kšižanovskis, Engelis ir A. Juknevičius. Gynėjai pasiūlė teismui nutraukti bylą. Teismui atmetus gynėjų pasiūlymą, gynėjai pasiūlė bylą atidėti, kad galima būtų susipažinti su paties memorialo originalo išsireiškimais, o ne iš nuorašų. Teismas ir šį gynėjų pasiūlymą atmetė. Apklausti teisiamieji neprisipažino kalti. Iš teisiamųjų plačiau pasisakė kun. K. Čibiras. Jis pažymėjo, kad Vilniaus krašto lietuvių gyvenime buvo įvykių, kurie lietuvių visuomenę skriaudė. Lietuviai tuos įvykius ir skriaudas kaip suprato, taip ir išdėstė. Kalbėtojas pabrėžė, kad kiekvieną dalyką reikia vadinti jo tikruoju vardu. Pasak kalbėtojo, kreipdamasis į teismą su skundu, negi vogimą vadinsi pasiskolinimu, o šmeižtą apsirikimu. Daugumas memoriale sužymėtų teiginių pamatuoti valdžios organų raštais ir patikimų žmonių pareiškimais. Po tokios įžangos kun. K. Čibiras viešai paskaitė ir išnagrino atskirus memorialui inkriminuojamus išsireiškimus, kur kalbama apie lietuvišką vaikų mokymą, reikalavimą pristatyti mokinių tautybės įrodymuosius pažymėjimus, moralybės pažymėjimų reikalavimus ir kt. Kalbėtojas pateikė daug faktų, pabrėždamas, kad dėl daromų šiose srityse administracijos žygių buvo pagrindas skųstis memoriale. Čibiras pabrėžė, kad prieš lietuvius nepalankūs administracijos žygiai buvo daromi be lietuvių kaltės, nes lietuviai veikė legaliose organizacijose, ėjo valstybines pareigas, nedarė jokių sąmokslų, jokių viešų valdžios ar valstybės įžeidimų. Vilniaus vaivados pareiškimas buvusiam LVLK pirmininkui Stašui apie tai, kad jis imsis represijų prieš vietos lietuvius dėl lenkų padėties Lietuvos valstybėje, 1935 ir 1936 metų vietos lenkų viešieji susirinkimai Lietuvos lenkų gynimo klausimu, lenkų spaudos straipsniai, valdžios žmonių privatus atsiliepimai aiškiai išryškino, kad Vilniaus krašto lietuviai kenčia ne už savo kaltės. Tokią būklę nušviesdamas, jis sakosi atlikęs tik savo pareigą. Pagaliau kalbėtojas klausia teismo, ar galima nesiskųsti prezidentui, jeigu per paskutiniuosius dvejus metus Vilniaus krašto lietuviams nebuvo leista įsteigti nė vieno naujo lietuvių d-jos skyriaus, nė vienos lietuviškos mokyklos, nė vienu kursų, nors įstatymai, kurie tas teises visiems piliečiams duoda, dar tebeveikia. Kiti kaltinamieji palaiko kun. K. Čibiro mintis. Advokatas Kšižanovskis paprašė prijungti prie bylos laikraščių „Kurjer Warszawski“, „Polonja“ ir „Słowo“ atskirus egzempliorius, kuriais teismui noris įrodyti, kad tuose laikraščiuose atvirai rašoma apie Vilniaus krašto lietuviams taikomas represijas. Teismas šiuos pasiūlymus atmetė. Toliau kalbėjo gynėjai. Jie prašė išteisinti kaltinamuosius.

Adv. Kšižanovskis pažymi, kad lenkų administracija lietuvių atžvilgiu nusiteikusi specialiai. Ir kaip pavyzdį sumini pačioje byloje esančius dokumentus, iš kurių matyti, kad Vilniaus vaivadijos politinio ir visuomeninio skyriaus viršininkas p. Jasinskis įsakęs Vilniaus starostai per 5 dienas išstaryti ir nubausti visus memorialą pasirašiusius asmenis. Argi tai nėra specialus nusiteikimas? Toliau gynėjas klausia, argi lietuviai neturi teisės sakyti teisybę? Juk jie ir čia pasisakė, kad memoriale aprašė objektyvią tiesą. Pagaliau, teigė advokatas, jeigu tai būtų ir subjektyvi tiesa, tai argi pilietis negali būti išklaustas? Dėl išsireiškimų netinkamumo Kšižanovskis stebisi, kaip juos galima vadinti netinkamais, jeigu tai yra faktai, kurių niekas nebando paneigti. Baigdamas Kšižanovskis

sako, kad jeigu teismas kaltinamuosius nuteistų, tai jis, Kšižanovskis, prašo teismo sprendimo motyvuose pažymėti, kaip iš tikrųjų memoriale galima buvo tinkamiau išsireikšti. Pasak jo, teisybė pati savaime yra tinkama ir vertinga ir už teisybės iškėlimą teismo bylų visai neturėtų būti. Advokatas Engelis savo kalboje pažymėjo, kad kaltinimo akte sužymėti tik atskiri išsireiškimai, neimant dėmesin aukščiau ir žemiau sužymėtų faktų. Ir ima cituoti iš memorialo paimitus ir kaltinimo akte surašytus inkriminuosiamus išsireiškimus. Pirmas išsireiškimas iš 5 p. skamba šitaip: „Policija dirbtiniu būdu legalų mokymą daro nelegaliu, būdama tikra, kad ji nebus baudžiama“. Engelis klausia, kur čia netinkamas išsireiškimas. Anot jo, čia policija tik skundžiama. Ir jeigu tai netiesa, tai reikėtų pasirašiusius traukti atsakomybėn už faktų netikrumą, bet ne už jų netinkamą pažymėjimą. Toliau Engelis skaito iš 6 p.: „Visą tą Vilniaus mokyklų kuratoriaus parėdymą lietuvių visuomenė laiko nesuderinama su teise ir užgaunančiu lietuvių tautinę savigarbą“. Gynėjas pažymi, kad tai esanti tik kuratoriaus parėdymo kritika, bet ne užgavimas. Jeigu pačiam kuratoriui tai būtų rūpėję, tai jis pats būtų galėjęs patraukti atsakomybėn, bet kad faktai teisingi, tai kuratorius nereagavo. Iš 6 p. skaito: „Kontrabandos ir devizinio nusikaltimo ieškojimas buvo pretekstas daryti kratoms pas lietuvių veikėjus, vadovaujančius organizacijoms“. Gynėjas sako, kad jis pernai rudenį vedė K. Stašio bylą, kurioje toks faktas taip pat buvo minimas, bet nebuvo kvalifikuotas kaip valdžią įžeidžiantis. Komiteto veikimas jau sulaikytas, o pas jo pirmininką buvo padarytos kratos, kurių metu ieškota sacharino, o paimta pinigai ir visokie popieriai. Skaito iš memorialo 10 p.: „Tokiose sąlygose tie valdžios parėdymai atrodo kaip pasityčiojimas. Taip pat pasityčiojimo pobūdį turėjo prieš metus daug surašytų protokolų ir didelės piniginės baudos, kurios buvo uždėtos Draugijos įmonėms už tariamą sanitarinių taisyklių nesilaikymą“. Dar iš to paties puslapio: „Administracinė valdžia per savo pareigūnus, daugiausia per policiją, daro gyventojams spaudimą, kad jie pasitrauktų iš lietuvių organizacijų“. Gynėjo nuomone, tai esanti pažymėta faktinoji būklė, o ne įžeidimas. Toliau Engelis cituoja memorialo 14 p., kur pasakyta, kad, pvz., Dainavoje, Varenavo vls., išmušus valdiškos mokytojos buto langus, įtartas Jonas Griška po tardymo neatsikėlė iš lovos. Gynėjo nuomone, tai esąs meritorinis priekaištas, bet ne užgaunantis išsireiškimas. Gynėjas pabrėžia, kad nuostabu, jog traukiami atsakomybėn ne tie, kurie sumušė, bet tie, kurie apie sumušimą parašė ir t. t. Toliau Engelis cituoja memorialo 23 p.: „Išnagrinėję atskirus mūsų draugijų ir kultūros įstaigų likvidavimo pamatavimus, matome, kad jiems trūksta teisiškojo ir faktiškojo pagrindo ir dėl to jie reikia laikyti priešingais teisei ir teisybei“. Ir klausia teisėjus: „Kaipgi galima buvo išsireikšti kitaip, jeigu memorialo autoriai taip galvojo?“ Ir čia pat gynėjas sakosi prisijungiąs prie adv. Kšižanovskio prašymo, kad teismas, jeigu kaltinamuosius nuteistų, savo motyvuose pažymėtų, kaip tokiais atvejais iš tikrųjų reiktų išsireikšti. Advokatas A. Juknevičius kalbėjo paskutinis. Jo nuomone, administracinei valdžiai gal nemaloniausias tas memorialo priekaištas, kur kalbama,

* Čia kalbama apie Šeliongovskio reikalavimą, kad lietuviai, atiduodami vaiką į lietuvių gimnaziją, įrodytų savo tautybės tikrumą valsciaus viršaičio liudijimu. – V. M.

kad lietuviams taikomos represijos neparemtos jokių įstatymu. Gynėjas primena faktą, kad Vilniaus vaivada Bociańskiškas buvo pasikvietęs K. Stašį ir jam pareiškęs, kad kol lenkams Lietuvoje bus blogai, tol ir lietuviams čia bus blogai. Bet, pasak gynėjo, argi yra Lenkijoje tokie įstatymai, kurie leistų savo piliečius daryti atsakingus už kitoje valstybėje kieno daromus veiksmus? Toliau gynėjas sako, kad mokyklų kuratoriaus parėdymas buvo priešingas konstitucijos 5 straipsniui. Tai buvo piliečių teisių apribojimas, ir memoriale tai atitinkamai apibrėžta. Adv. Juknevičius palietė ir liet. spaudos klausimą. Anot jo, Lenkijos įstatymai laikraščių leidimo nevaržo. Pakanka tik įteikti atitinkamą pranešimą, netgi nereikalaujama kvalifikacijų. Bet kai norima leisti lietuviškus laikraščius, miesto starosta vis uždraudžia. Tai pažymėjęs, gynėjas klausia, ar tai nėra įstatymų apėjimas ir ar tai nesako, kad lietuviams atimamos įstatymais numatytos teisės?

Teismas visus memorialą pasirašiusius asmenis išteisino. Vadinasi, jiems nereikėjo mokėti baudų. Laimėta ir morališkai. Tačiau lietuvių visuomenės padėtis nepagerėjo.

Šios bylos aprašymu baigiama LVLK veiklos istorija. Kokią reikšmę turėjo jo veikla Vilniaus krašto lietuvių gyvenime okupacijos metais, tesprenžia skaitytojas.

Toliau žr. priedus.

Vilnius, 1975.VI.6

PRIEDAI

1. Laikinajam Vilniaus lietuvių komitetui

Birželio 5 d. 1919 m. apie 11 val. priešpiet lenkų legionieriai drauge su milicijontais darė mano buto ir Lietuvių mokslo draugijoj kratą, ieškodami ginklų ir kokių tai neva vokiečių paliktųjų daiktų. Besiverž[d]ami į užrakintąjį Draugijos sandėlį, kur laikoma Draugijos leidžiamieji vadovėliai, kitos knygos ir muziejaus daiktai, sudaužė vieną kabančių durų spyną ir kitą nuo durų atplėšė, vidun inėję, nieko neradę, išsidangino. Draugijos muziejuje senoviškų pinigų rinkinys, kur jokių ginklų ieškoti nepriderėjo, buvo atkreipęs savięp kratą darančiojo lenko kareivio dėmę, kursai jau buvo besirengiąs daug šalin atidėtų monetų pasiimti, bet atėjęs kratos metu apicierius, sužinojęs, kad tai Mokslo draugijos turtas, uždraudė tolyn kratą daryti.

Dr. J. Basanavičius, L. Mokslo draugijos pirmininkas

[P. S.]. Man pasakius, kad revolverį, kurį buvau kaip Valstybės tarybos narys iš vokiečių valdžios gavęs, jau atidaviau lenkų komendantūrai ir parodyčiau apie atidavimą komendantūros kvitus, legioninkas netikėjo, kad daugiau ginklų neturiu, ir užsispyrė iškrėsti visą butą.

[MAB, f. 254, b. 237, l. 1. Autografas].

2. Generaliniam Rytų žemių komisarui

Lenkų kariuomenei okupavus Vilnių, nuo pat pirmosios dienos tarp lietuvių prasidėjo kratos ir suėmimai taip butuose, taip gatvėse, kurie nesiliauna ligi paskutinių laikų. Gana kvailiausio savanorių-šnipų pranešimo, gana kieno nors nurodymo gatvėje, jog šis ar kitas inteligentas esąs „lietuvius-šovinistas“ ar „lietuvius-litvomanas“, ir jis tuojau yra suimamas. Bekratant ar besuimant prapuola pinigų, laikrodžių, šaukštelių, medžiagos, net pieštukų, kotelių, šepėčių batams ir t. t. Besuimant ir betyrinėjant ne kartą pasityčiojama iš lietuvių politinių pažiūrų ir tautinio įsitikinimo. Buvo atsitikimų, jog suimtuosius žilus mokytojus vedė kalėjiman lenkų mokyklų mokiniai, durtuvus atkišę. Kai kurie inteligentai yra iškrėsti jau po kelis kartus, kiti gatvėje esti suimami tris ir daugiau kartų. Iškrėsta jau Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas (du kartu; antrą kartą buvo taip pat iškrėsti visi ten buvusieji Komiteto nariai ir interesantai), I Vilniaus vyrų gimnazija (du kartus), Agronomijos draugija, Lietuvių bankas ir kitos lietuvių įstaigos, iškrėsti arba suimti: Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas Mykolas Biržiška, Lietuvių banko direktorius J. Mašiotas, Lietuvių dailės draugijos pirmininkas Žmuidzinaičius, Vilniaus lietuvių teatro direktorius Glinskis, dailininkas Varnas, mokytojas Jakučionis, piliečiai ir pilietės Janulaičiai, Jonynai, Landsbergiai, Lozoraitis, Noreikienė, Rucevičiai, Sleževičius, Šilingienė, Šimėnas ir t. t., ir t. t. Nė vienas minėtųjų piliečių nėra komunistas! Suimtieji laikomi dažnai nepakeliamomis arešto sąlygomis – sugrūsti, ne tik be oro ir valgio, kartais ir be vandens, sargų koliojami ir stumdomi.

Be slapto kretikų savinimos krečiamųjų lietuvių daiktų, atimama iš lietuvių ir atvirai, kas, girdi, esą „iš rusų ar vokiečių medžiagos“. Taip iš „Žiburėlio“ draugijos, kuri jau 25 metus šelpia lietuvių moksleiviją, atimta paruoštų jos prieglaudai ir šiaip moksleiviams kelių tūkstančių vertės drabužių. Iš „Vilijos“ bendrovės fabriko išvežama daugiau negu 100 000 tūkstančių vertės manta ir t. t.

Visa tai daro aiškaus įspūdžio sisteminės kovos prieš lietuvius, kuri, įkaitinusi miesto atmosferą, privertė didžiumą Vilniaus inteligentų lietuvių apleisti Vilnių, o paskui juos seka jau ir lietuvių liaudis. Visa tai ne tik stabdo visuomeninį ir kultūrinį Vilniaus lietuvių darbą, bet ir daro nepakenčiamą jų gyvenimą. Protestuodamas prieš šitokią elgimąsi su lietuviais lyg su priešų šalies valdiniais, Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas perspėja Generalinį Rytų žemių komisarą, jog taip dalykams ir toliau einant Vilniaus lietuviai bus priversti ieškotis apgyrimo ten, kur faktinai jį gali jiems suteikti.

Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas
Pirmininkas Myk. Biržiška
Sekretorius Ignas Jonynas
Vilnius, 12 Gegužės mėn. diena 1919.

[MAB, f. 254, b. 55, l. 1–1v. Autografas]

3. [Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininko Mykolo Biržiškos 1919.V.1 protesto rašto Vilniaus miesto komisarui Jonui Pilsudskui juodraštis. Kai kurios rašto vietos labai sunkiai įskaitomos. Aprašomas M. Biržiškos, ėjusio pas Vilniaus miesto komendantą gauti leidimo važiuoti į Kauną, susidūrimas su jį sutikusi komendantu adjutantu, kuris įtariai ir

pajuokiamai traktavo šią kelionę. M. Biržiška sakosi norėjęs Kaune gauti materialinę paramą Vilniaus lietuvių įstaigoms. Rašto juodraštis ir mašinraštis lietuvių ir lenkų k. yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne f. 254, b. 51, l. 1–4v].

4. [Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininko M. Biržiškos ranka 1919.VI.15 rašytas raštas (be parašo) Lietuvos Respublikos ministrui pirmininkui Mykolui Šleževičiui. Jis neskelbiamas, nes V. Martinkėno pakankamai atpasakotas; autografas – ten pat, b. 65, l. 1].

5. Vilniaus lietuvių organizacijų atstovų 1937 m. vasario 20 d. memorandumas Lenkijos Respublikos Prezidentui dėl lietuvių padėties Vilniaus krašte (ten pat, b. 553, l. 1–31. Mašinraščio nebe pirmas egzempliorius su 12 parašų). Dėl didelės šio dokumento apimties jis čia neskelbiamas, manoma publikuoti vėliau atskirai.

6. [S-va, Siųsto Respublikos Prezidentui memorialo atgarsiai, *Šis tas naujo*, Vilnius, 1937, p. 3–4, iškarpa (ten pat, b. 555, l. 1–2). Nepublikuojame, nes šis straipsnis gana išsamiai atpasakotas paties V. Martinkėno].

7. [„Ištremti iš savo gyvenamųjų vietų 3 metams iš tų apskričių, kurių sienos prieina prie svetimos valstybės, ir iš tų valsčių, kurie prieina prie svetimos valstybės už 30 km, nors jų apskritis su svetima valstybe nesirubežiuoja“. Mašinraštis be parašo, jame sąrašo forma įrašyti 27 lietuviai, ištremti iš Vilniaus, Vilniaus-Trakų ir Švenčionių apskričių – ten pat, b. 692, l. 1].